

**Återlämningen av de
finska kvarlevorna
2018–2025**

Stellan Beckman

FÖRLAG DIKKO

Återlämningen av de finska kvarlevorna 2018–2025

**av
Stellan Beckman**

Boken är gjord i ett samarbete mellan
förlag DIKKO och författaren

©Förlag DIKKO forlagdikko.nu
Förlag DIKKO 2026
REDAKTÖRER: Britt-Inger Hedström Lundqvist,
Johanna Olsson-Hockum & Linda Lundqvist
PDF: Förlag DIKKO
OMSLAG: Förlag DIKKO
LAYOUT: Förlag DIKKO
ISBN: 978-91-991489-0-8

Innehåll

Inledning	6
Hövdingens totempåle	8
Återlämningsfrågor i debattsammanhang	14
När finska kvarlevor kom tillbaka till Finland	32
Källförteckning	84

Inledning

Följande bok behandlar temat om återlämning av kulturföremål och mänskliga kvarlevor. Den är resultatet av en lång tids kampanjande från mig och andra aktivister för återlämnandet av de finska kvarlevorna som Karolinska Institutet (KI) har haft i sin ägo. Dessa kvarlevor grävdes upp av Gustaf Retzius under 1870-talet och fördes till Sverige där de bevarades och beforskades på KI. Under perioden 2018–2025 deltog jag i debatten och läste dessutom en hel del om återlämning både internationellt och i Sverige. En del av de kunskaper och perspektiv jag tog del av använde jag mig i de debatter jag deltog skriftligt i och på annat sätt.

Boken är ett personligt utformat vittnesmål om perioden 2018–2025. Den inleds samtidigt med en sammanfattning av hur Etnografiska museet återlämnade en totempåle och diverse debattinlägg om återlämning av både kulturföremål och mänskliga kvarlevor. Upplägget är till för att läsaren ska kunna få en någorlunda god inblick i vilka perspektiv som finns i Sverige om återlämning. Jag har främst fokuserat på debattinlägg i tidskrifter och dagspressen. Det finns en hel del forskning om återlämning som skulle vara relevant här. Jag ser samtidigt ingen anledning att sammanfatta all forskning här. Den huvudsakliga texten handlar om de finska kvarlevorna och jag vill inte riskera att läsaren tröttnar på att läsa om forskning.

Majoriteten av texten som behandlar arbetet med att få KI att återlämna de finska kvarlevorna består av de texter som skrevs under den perioden både av mig själv och andra från samma aktivistgrupp. Det finns även material i form av mejl och nyhetsinslag från TV och dagspress. Anledningen till att jag publicerar materialet på det här viset är för att läsaren ska kunna skaffa sig en någorlunda egen uppfattning om händelsernas förlopp. Sen ska det sägas att detta ska ses som en subjektiv beskrivning av hela skedet. De som haft främsta tolkningsföreträdet under hela perioden har varit KI. Nu när de finska kvarlevorna har återlämnats till Finland återstår ännu att vi som drivit frågan kan få göra vår röst hörd.

Av den anledningen finns den här boken.

Det ska sägas att diskussionen om återlämning och de historiska oförrätter som gör alla krav på återlämning aktuella inte får ett avslut med den här boken. Ännu finns det kvarlevor från världens alla hörn på KI och bland svenska museer. Kulturföremål som kommit hit på oklar grund finns det också gott om. Den här boken ska alltså inte ses som ett sista kapitel utan som en del av ett större arbete som inte bara innefattar mig och mina sverigefinska medaktivister. Förhoppningsvis kan jag bidra till att fler vill lära sig om återlämningsfrågor.

Hövdingens totempåle

5 december 1991 kunde man läsa i Expressen att Haislafolket i British Columbia, Kanada, efterfrågat att få totempålen som stod på Etnografiska museets mark återlämnad. Hur totempålen kom till etnografiska finns återgett av Anders Björklund (2016) så jag tänker inte fokusera så mycket på det skeendet. Vad som intresserar mig är debatten och synsättet på kravet att återlämna totempålen. Debatten följdes och fördes även i andra sammanhang, exempelvis den etnologiska tidskriften *Kulturella perspektiv* samt tidskriften *Fjärde Världen*. I *Fjärde Världens* nummer 2 för 1994 kunde man bland annat läsa om de krav som etnografiska museet ställt för att ett återlämnande skulle utföras: "Först kommer man att bygga ett speciellt kulturhus, där totempålen ska resas, eftersom den inte längre är i sådant skick att den bör stå utomhus." Och här kan man också läsa att man "huggit ytterligare en kopia som rests på den ursprungliga platsen".

Omständigheterna kring återlämnandet av totempålen, och det faktum att Haislafolket tillverkade mer än en totempåle i utbyte för den ursprungliga är intressant. Anders Björklund har beskrivit detta i sin monografi *Hövdingens totempåle* (2016). Jag kommer att i det närmaste ta upp det som Björklund beskriver där. Man gjorde en framstöt kring totempålen augusti 1989. Då var det direktören G. F. MacDonald vid National museums of Canada, Quebec, som efterfrågade ett möte med museichef för Ulla Wagner för att diskutera ett återlämnande.

Detta kan sägas vara ögonblicket då totempålen verkligen "återupptäcktes". Den blev en del av dagordningen i flera andra sammanhang. Andra totempålar blev också kända i Sverige. Björklund skriver om Galleri Astley i Bergslagen som under sommaren 1990 avtäckte en nyttillverkad totempåle som urfolkskonstnären Don Yeomans (från haidafolket) och Frieda Diesing gjort. I Helsingborg under ett skulpturseminarium vid Sofiero slott snidade Jim Hart (också från haidafolket) ett åtta meter långt 400-årigt cederträ från British Columbia. Betydelsen som totempålar har för dessa människor blev också mer känt i och med dessa totempålar.

För totempålen i Etnografiskas ägo, skedde ett avgörande möte 2 december 1991. Deltog gjorde dåvarande museichef Per Kåks, tre representanter från Haislafolket *chief councillor* Gerald Amos, *xenaaksialan* elder Louisa Smith och *land claim researcher* antropologen John Pritchard. De hade föranmält sin ankomst via ett brev från Kitamaat Village Council.

Själva mötet med museets representanter var inte heller lätt för Haislafolkets representanter. I en artikel från *The Vancouver Sun* från 5 juni 2000 kan man läsa följande:

When the Haisla arrived to ask for their pole, the meeting was tense.

“They were more than taken aback,” Amos says. “‘Who are you?’ they asked, ‘How do we know who you are?’ So we put on our blankets and we said, ‘This is who we are.’”

The Haisla offered to provide a replica. The museum wanted to know why the Haisla didn't just carve themselves a replica and leave the original where it was.

A breakthrough came, Amos says, when museum officials took them to see the restoration of the Vasa, a warship that sank in 1628.

“I asked them, ‘How do you think the Swedish people would feel if we took this ship home and said just make a replica and keep that in Sweden, we want to keep the original in Kitamaat?’” Amos says.

There was a moment of enlightenment. Negotiations began in earnest.

In 1994, the Swedish government authorized the return of the Misk'usa pole to Kitamaat.

Then came an unexpected hitch. The museum would return the pole only if there was a state-of-the-art climate-controlled facility to house an artifact it considered a world treasure.

This was beyond the financial means of the Haisla.

Anders Björklund beskriver också de starka reaktionerna. Man var bland annat arg och upprörd över det vajermontage som museet konstruerat för att pålen skulle vara säkrad och upprätt. För representanterna var det som bojor som påminde dem om slaveri.

Haislagruppen framförde väldigt bestämda krav. De verkar inte ha bemötts på ett respektfullt sätt. Per Kåks tog emot dem och lyssnade på deras krav. Sen gick de för att dricka kaffe tillsammans. Då ska Kåks ha frågat ”Hur kan jag veta att det är er påle, hur kan ni bevisa det?”. Då ska de tre representanterna rest sig, öppnat en resväska och tagit på sig sina röda kappor med vita knappar och vänt ryggen mot Kåks.

Följande dag ska Greenpeace ha kallat till presskonferens i museets entré. Titeln för konferens var ”totempålen behövs mot nordiska skogsskövlare”. Gerald Amos, Louisa Smith och John Pritchard ska ha närvarat. Även samiska representanter närvarade. Och man framförde sin begäran att totempålen skulle sändas tillbaka till Kitlope. Museet skulle få en nyhuggen kopia i utbyte.

Presskonferensen skapade intresse från medier. Haislagruppen kunde samtidigt stärka sina anspråk via John Pritchards närvaro. Han hade fältarbetat i Kitamaat och hans avhandling beskrev hur Haislas traditionella kultur påverkats. Louisa Smith uppgav sig vara gamle hövding G’psgolox ”grand-grand-daughter”.

Under sommaren samma år kom många grupper visa sitt stöd för ett återlämnande. Museet fick ett upprop insänt. Det var undertecknat av ett 30-tal aktivister i Malmö som stödde kravet på återlämning. Föreningen Fjärde Världen skickade en skrivelse med 400 namnunderskrifter. Fjällnära urskogars räddningsaktion skickade en petition med över 600 namnunderskrifter. Svenska samernas riksförbund skickade också en skrivelse till stöd för ett återlämnande. Haisla och Xenaaksiala presenterade en gemensam deklARATION som

undertecknats av tio "hereditary chiefs of the Haisla Nation" samt ett femtiotal personer med rötter i Kitlope och Kitamaat.

I andra sammanhang höjdes det röster mot att återlämna totempålen. I *Expressen* 5 december 1991 intervjuas Professor Åke Hultcrantz, författaren Lars Gyllensten, Riksantikvarie Margareta Biörnstad och kulturminister Birgit Friggebo. Man kan summera deras åsikter som att man inte är positivt inställd till att återlämna totempålen. "Skulle vi lämna tillbaka alla saker på Folkens museum får vi inget museum kvar", säger Åke Hultcrantz, "Och hade inte pålen förts till Sverige 1929 hade klimatet i Kanada förstört den". Lars Gyllensten tycker att den ska vara kvar och lägger till att han är "principiellt emot att museernas kulturskatter förs tillbaka till de platser de en gång togs ifrån". Margareta Biörnstad säger att det ofta kommer krav på återlämnande av museiföremål och att Sverige "har tagit massor med saker, särskilt under stormaktstiden. Men vi lämnar inte tillbaka dem, de har blivit svenska föremål och en del av vårt kulturarv". Birgit Friggebo säger att "Sveriges politik när det gäller att lämna tillbaka museiföremål har rent allmänt varit mycket restriktiv".

Utöver diverse åsikter som var emot ett återlämnande, fanns det svårigheter kring riktlinjer att återlämna kulturarv som totempålen. Per Kåks kontaktade museets förre chef Karl Erik Larsson och Mikael Ames, chef vid Museum of Anthropology, Vancouver. Det man kom fram till, enligt Anders Björklund, var att det inte fanns några juridiska skäl att återlämna pålen, men däremot ett moraliskt. I skenet av detta befästes också idén om att återlämna totempålen i utbyte mot en helt ny. Pedagogerna på museet såg ett sådant utbyte som en möjlighet.

Det verkar som om diskussionen om hur man skulle göra fördes fram och tillbaka en längre tid. Först februari 1994 tog kulturministern beslut att totempålen skulle återlämnas till Kitamaat Village Council i form av en gåva. Att det blev ett återlämnande som officiellt benämns som en gåva är intressant i fallet med totempålen. Enligt Anders Björklund var det inte

en slump. ”En gåva kan ses som en engångsföreteelse med positiva förtecken”, skriver han, ”medan däremot ett ’återlämnande’ eller ’repatriering’ kunde få prejudicerande följder och samtidigt antyda något om förgångna oförrätter”.

En ny delegation från Haisla anlände till museet oktober 1994. Nu bekräftade man ceremoniellt det kommande återförandet. Representanter för Kanadas ambassad och svenska kulturministern närvarade också. Här presenterade man också de gengåvorna som Haisla skulle stå för. Förutom en kopia på totempålen skulle man också bygga en kanot på museet. Dessutom skulle man bygga ytterligare en totempåle och ställa upp den på den ursprungliga platsen i Kitlopedalen.

Men det fanns även andra krav på hur den gamla totempålen skulle omhändertas när den väl återlämnats. Bland annat behövde man garantier på att det fanns ett museum som särskilt byggts för att härbärgera totempålen. Andra problem var att få finansiering, tillstånd och material för att genomföra allt som krävdes för att återfå totempålen. Krav fanns inte bara mellan Haisla och Etnografiska museet utan man behövde även förhandla med svenska staten och kanadensiska staten för att få till allt som behövdes för att det skulle gå i mål.

Det måste ha varit svårt att navigera en så snårig skog av olika instanser som måste bli glada, enbart för att kunna återfå sin totempåle. Först år 2000 började saker och ting röra på sig. Då hade man en tydligare finansiering, via anslag från kanadensiska fonder, totempålesnidare hade fått kontrakt, timmer från Kitlope var på väg. I Sverige arbetade man med att stötta projektet ekonomiskt. Föreningen Fjärde Världen gjorde en stödinsamling som innefattade ungdomsdisco och totempålefest. Etnografiska museet hade en sparbössa där valfritt belopp som besökare kunde skänka till projektet.

På varsin sida om Atlanten fanns nu två arbetsgrupper som kommunicerade via brev, fax och telefonkonferenser. Anders Björklund beskriver planerna med de två totempålarna:

Planen var nu att två replikapålar skulle tillverkas, varav den ena skulle sändas halvfärdig till Sverige och den andra resas på den ursprungliga byplatsen Misk'usa i Kitlope. Skälet var svenskarna bevarandekrav. Den gamla pålen kunde inte återföras till Kitlope med mindre än att man där skapat en fungerande bevarandemiljö, vilket var orealistiskt. Istället beslöts alltså att snida en ny påle med den gamla som förlaga - och därefter föra den till Misk'usa.

Men saker och ting stannade upp. Den halvfärdiga totempålen var på plats, men Etnografiska museet ville inte ge bort den gamla totempålen förrän de var säkra på att Haisla kunde förvara den enligt internationella rekommendationer.

Anders Björklund beskriver om hur interna motsättningar bland representanter hos Haisla och de omorganisationer som etnografiska museet var del av under 00-talets början bidrog till att det började gå långsammare. Det måste ha stannat upp helt och hållet och i Föreningen Fjärde Världens medlemstidning med samma namn kan man läsa i första numret från 2003:

Fortfarande är inte återförandet löst och det största problemet är ekonomiskt. Svenska staten och kanadensiska staten, eller provincialregeringen i British Columbia, har ännu inte bestämt sig för att lösa problemet.

Först 8 mars 2005 kunde man packa ner G'psgolox totempåle. Man hade lagt undan det gamla kravet på en fungerande bevarandemiljö, enligt Björklund. Kanadensiska konservatorer hade försäkrat långt tidigare att det fuktiga klimatet i British Columbia skulle passa pålen utmärkt och så länge pålen inte utsattes för uttorkande centralvärme skulle det inte vara några problem. Pålen packades ner i en kraftig plywoodlåda som täckts invändigt med cellplast samt fuktbevarande kemikalier och klimatmätare.

Återlämningsfrågor i debattsammanhang

Etnografiska museets återlämning av totempålen kan ses som ett tidigt och långtgående exempel på återlämning från svenskt håll. Innan dess hade frågan om återlämning av kulturföremål eller kvarlevor inte direkt varit på tapeten. Detta framgår tydligt om man går igenom texter som behandlar återlämningsfrågor. Den tidigaste debattartikeln i en tidskrift för forskare är Åsa Berggrens ”Repatriering på gott och ont: debatt om utlämning av benmaterial” som publicerades i *Fornvännen* 2005. Hon skriver på sidan 281 att

På många platser i världen gör ursprungsbefolkningar och minoritetsgrupper anspråk på skelettmaterial som finns i museisamlingar. Man vill återbörda sina förfäders ben till den egna gruppen och det egna landet (d.v.s. repatriera dem) för att kunna återbegrava dem. I många länder har man infört lagar som ger dessa grupper starkare rättigheter i fråga om kulturarvet. Det handlar ofta om ursprungs- och minoritetsgrupper som genom historien blivit förtryckta. Under kolonialismens era användes deras kulturarv för att visa upp deras »primitiva kultur» och skelettmaterialet studerades av rasbiologer för att legitimera den rådande maktordningen i världen.

Berggren verkar uppenbarligen förstå varför kraven på återlämning finns, ändå visar det sig att hon är skeptisk då hon avslutar samma stycke med att ”på den andra sidan finns museerna vars samlingar töms och forskare vars tillgång till materialet försämras. Forskning som skulle kunna komma både de aktuella grupperna och hela mänskligheten till godo begränsas.”

Berggrens artikel tar upp programmet vid arkeologidagen 21 augusti 2005 som utgick från just återlämningsfrågor som blivit aktuella i samband med att Levin Dombrowskys kvarlevor återlämnades till en judisk församling. ”Valet av föreläsare visar att man hade tänkt sig att arkeologer och osteologer skulle få chansen att ge en generell bakgrund till ämnet, men också att ta ställning i frågan om återlämning av benmaterial.

Olika åsikter framfördes men i huvudsak kan föredragen ses som en förklaring till varför forskning på humant benmaterial är berättigad.” Det är intressant att Berggren tycker att forskning på humant benmaterial är berättigat. Jag menar då att hon redan varit specifik i sin inledning där frågan handlar om en specifik kolonial historik som drabbat urfolksgrupper världen över och som nu börjar ställa krav på västerländska museer. Det handlar alltså inte om att ge tillbaka allt benmaterial eller återbegrava alla kvarlevor.

Sen går Berggren över till att referera olika föreläsare och debattörer vid arkeologidagarna. ”Caroline Arcini, osteolog vid Riksantikvarieämbetet, tog som utgångspunkt att benmaterialet visar på människans villkor. En arkeologi utan osteologi är en arkeologi utan människor och benmaterialet bör därför vara tillgängligt för forskning, enligt Arcini.” Och sen tar hon Aaron Stutz, osteolog och gästforskare vid Lund, som exempel. Han ger ”en inblick i rasbiologins historia och den komprometterade metoden att mäta skallar. Det finns dock goda skäl att fortsätta mäta skallar, ansåg Stutz. Osteologiska studier har en roll att spela inom evolutionsforskningen, som alternativ och komplement till DNA-analyser.” Berggren lyfter också att Stutz pekar på nödvändigheten av att vara ödmjuk eftersom forskare har haft fel förr.

Berggren citerar även Fredrik Ekengren, doktorand i arkeologi vid Lund som menar att gravar alltid spelat en viktig roll i arkeologins historia ”om det så varit som fyndplatser för spektakulära föremål, som tecken på samhällets sociala organisation eller som källor till kunskap om dåtida ritualer och inställning till döden”. Och vidare att vi i dagens sekulariserade samhälle tillåter oss att gräva ut andras gravar för att ”berika oss själva” men att detta inte innebär att gravarkeologi ska likställas med gravskändning. Hon tar även upp resonemang från Mille Gabriel, arkeolog, tidigare vid Nationalmuseets Centrum för Grönlandsforskning i Köpenhamn som ska ha analyserat de olika argument som framförts vid krav på återlämning: ”Gabriel visade genom exempel att varken inuitgrupperna eller museerna är konsekventa i sin argumentation. Generellt används rättsliga, etiska, kulturella och även öppet politiska

politiska argument av inuitgrupperna som vill ha tillbaka benmaterial från museernas samlingar, medan museerna hänvisar till materialets forskningsvärde. Gabriels analys visar dock att man på Nationalmuseet inte alltid är konsekvent i sina överväganden innan man skickar tillbaka skelett.”

Och Elisabeth Iregren, osteologiprofessor i Lund, ska ha ansett att rektor Göran Bexell inte tänkt igenom beslutet att återlämna Dombrowskys skalle till den judiska församlingen. Man hade inte övervägt ”vilka konsekvenser det kan få i framtiden”. Iregren ska ha menat att ”det kan leda till att krav från andra grupper måste höras, och att kraniesamlingen därför hotas. Den är vetenskapshistoriskt intressant och borde användas för att undersöka hur samlingen skapades och vilken forskning den använts till”.

Som synes verkar Berggren, via sina citat och referat, argumentera för att återlämning är något negativt. Men det kan ju även sägas vara en allmän inställning bland arkeologer och osteologer vid den här tiden. Senare i sin artikel citerar hon Ann Heberlein om huruvida det är oetiskt eller inte att gräva ut gravar och beforska mänskligt benmaterial: ”Enligt henne är en kränkning alltid riktad mot en levande. Döda kan inte kränkas. Det är de efterlevande som upplever kränkningen.” Och för Berggren blir slutsatsen att det är för de levandes skull man genomför återlämning: ”Forskning på grav- och benmaterial bör alltså inte betraktas som en generell kränkning av de döda.” Oaktat dessa resonemang verkar Berggren vara för att man utför återlämning. Hon skriver att återlämning måste ”bedömas för sig och att man måste se till situationen för den grupp som ställer kraven på utlämning” vilket också dagens riktlinjer säger.

Fem år efter Berggrens text i *Fornvännen* publicerades en text av Elisabeth Iregren 2010 med titeln ”Vi behöver tydliga regler för bevaring-återbegravning av mänskliga lämningar”. Bland annat skriver Iregren att Sverige ”ofta visar skelett i museiutställningar” vilket inte är vanligt internationellt och att svenska museer ”i huvudsak skall fortsätta med detta”. Hon jämför sedan med Norge och Finland där ansvaret för samiska

samiska mänskliga kvarlever på ett eller annat sätt ligger hos samer. Men, undrar Iregren, ”hur skall man förfara med lämningar i museer av judar, romer, tornedalsfinnar och andra; grupper som också tillhör den svenska nationen”?

Iregren skriver att under de senaste femtio åren fram till artikelns publicering har det inte skett många ärenden kring återlämning, vilket hon menar är intressant med tanke på hur många kyrkor och kyrkogårdar som undersökts arkeologiskt. Iregren förklarar detta med att Sverige är starkt sekulariserat och att den generella utbildningsnivån så hög att många föredrar att få ny kunskap om tidigare generationer framför att återbegrava skelettmaterial och därmed undandra från dem vidare undersökning.

Iregren skriver också att det länge har varit självklart vem som bestämmer över arkeologiskt material som förvaras på museer. ”Vad gäller kontakter med främmande länder och utländska organisationer är det dock numera kutym att beslut fattas av regeringen.” Detta beror på ärendet kring de judiska kvarlevor som nämnts tidigare. ”Eftersom samlingarna utgör vårt gemensamma kulturarv”, skriver Iregren, ”kan förvaltande myndigheter inte avhända sig delar av dessa, utan måste överlämna ärendet till Sveriges regering.”

Vi har redan sett att ”judar, romer, tornedalsfinnar och andra” enligt Iregren tillhör den svenska nationen (till skillnad från samer) och därmed underförstått är en del av det ”gemensamma kulturarv” hon talar om. På sätt och vis kan man se argumentationen som tämligen historielös, och det är tydligt att Iregren likställer mänskliga kvarlevor med varandra trots att deras historia är av olika art. Sådär låter det när Iregren ska argumentera emot återlämning:

Huvudargumentet mot återbegravning är att man undandrar de mänskliga lämningarna från vidare forskning. Ingen osteologisk studie kan någonsin bli slutförd eller nå slutgiltiga resultat. En population av döda individer kan studeras om och om igen och ge ny kunskap. . Nya hypoteser formuleras och nya metoder utvecklas. Ett typiskt exempel på detta är skeletten från den medeltida kyrkogården vid

Västerhus i Jämtland. Denna samling har varit föremål för en återbegravningsdiskussion. Nils-Gustaf Gejvall publicerade 1960 en banbrytande studie med breda och innovativa perspektiv. Nu har dock vidare undersökningar, inte oväntat, kunnat ta fram betydande ny kunskap.

Iregren ger inte särskilt mycket information om denna medeltida kyrkogård. Inte heller framgår vem eller vilka som efterfrågat en återlämning. Frågan är då om man kan jämföra gravar från tider långt innan Sverige blev Sverige, Finland blev Finland, Norge blev Norge, osv. Mycket återlämningar som rör exempelvis samer handlar också om kvarlevor där de som samlade in dessa gjorde så under ytterst oetiska former. Om det kan jämföras med att gräva upp en medeltidsgrav, en bronsåldersgrav eller någonting liknande har jag svårt att tro.

Iregren tar även ett annat exempel för att argumentera emot återlämning:

Genom återbegravning går möjligheten att ta fram sådan ny historisk kunskap förlorad. Resultaten från det s.k. Sörsamiska projektet gav innevånarna i det sörsamiska området ny förståelse för den tidiga bosättningen där. Frågan om samernas sydliga utbredning hade varit mycket kontroversiell, men genom projektets undersökningar föll viktiga pusselbitar på plats. Utan de bevarade skeletten från gravarna på Vivallen i Härjedalen i SHM och utan de stora samiska samlingarna på Oslo universitet hade projektet inte kunnat klarlägga den biologiska bakgrunden för de tidigmedeltida människorna på Vivallen.

Iregren tycker alltså att forskning behöver många av de mänskliga kvarlevor som fortfarande finns kvar. Fast det projekt hon nämner ovan verkar ju ha involverat berörda parter. Det är lite det som frågan handlar om. Vem får vara med i själva kunskapsprocessen och vad är den etiska dimensionen? Argumenten genomsyras av en stark misstro gentemot urfolk och minoriteter.

Iregrens avslutande argument kretsar kring den egna vetenskapens förutsättningar. ”Ett viktigt allmänvetenskapligt”,

skriver Iregren, "är att resultat måste kunna kontrolleras av kolleger. Vid återbegravning görs alltså avkall från denna viktiga princip." Hon vill även påminna om "vårt folkbildande uppdrag" och att allmänheten har "ett mycket stort intresse för arkeologi och osteologi". Museer i landet har många besökare och utgrävningar "lockar otaliga åskådare". Detta är, enligt Iregren, ett slags bevis för någon form av "demokratiskt stöd" att fortsätta berätta grupper och individers livshistoria med "hjälp av de mänskliga skeletten".

I en artikel med titeln "Vålnadstvisten - ska de döda begravas eller studeras?" Publicerad 1 mars 2009 i tidskriften *Forskning och Framsteg* tas frågan om återlämning av mänskliga kvarlevor upp. Det är i anknytning till att sametinget begärt att man ska identifiera allt samiskt skelettmaterial i samtliga statliga samlingar samt klargöra hur museerna kommit över dessa kvarlevor. Det framgår även att sametinget vill att de samiska kvarlevor som finns ska återlämnas antingen i individuella eller gemensamma gravar i ursprungsområden.

Artikeln lyfter att det finns flera exempel på återlämning internationellt, och att det även finns intresse från visst politiskt håll att man ska återlämna mänskliga kvarlevor. Däremot är arkeologer kritiska. Exempelvis intervjuar man Liv Nilsson Stutz, arkeolog och osteolog vid Lunds universitet som menar att "problemet är att den till synes goda repatrieringen blir en del av en kamp om det förflutna" och "när det handlar om att definiera sin plats i världen" så "blir arkeologin politisk". Man intervjuar även Carl-Gösta Ojala, doktorand i arkeologi vid Uppsala, som menar att "arvet från kolonialismen har påverkat arkeologin mer än andra vetenskaper. Inte minst eftersom arkeologer ibland aningslöst tog folks arv. Utgrävningar skilde sig inte alltid från gravplundringar".

Intressant nog återfinns många farhågor som vi sett tidigare författare argumentera kring. Exempelvis menar Liv Nilsson Stutz att "när man måste fastställa vem som äger olika fynd blir det viktigt att klargöra vilken etnisk grupp som benen kan härstamma ifrån, och det är de biologiska antropologerna som avgör det". För Nilsson Stutz är det "en paradox att en lag som

tillkom till följd av ånger och skuld inför ett rasbiologiskt förflutet medverkar till att ras återigen blir viktigt”. Men argumentet gäller inte återlämningar generellt, utan exemplet Kennewickmannen som kan ses som ett väldigt speciellt exempel från USA.

I artikeln återkommer även Haislafolkets totempåle som exempel på ett lyckat utbyte. Det framgår även att Etnografiska museet flyttat hela sin samling av samiska föremål till Åjtte medan Historiska museet gått en annan väg. Där har man valt att ha en arbetsgrupp med representanter från Sametinget och Åjtte. Lars Amréus, dåvarande chef för historiska museet beskrivs som nöjd med det samarbetet. ”Det är viktigt att ett nationellt statligt museum som vårt kan visa upp många delar av den svenska historien. Dit hör också den samiska historien, men vi vill inte köra över någon eller göra det utan samernas förtroende”, säger han i artikeln. Men han ställer sig skeptisk till NAGPRA där man ”lämnar ifrån sig allt material utan diskussion”. Amréus säger att det dessutom är ”farligt att dra gränser mellan olika folkgrupper på det sätt som man då riskerar att göra. I Sverige går det till exempel inte självklart att säga vilka norrländska fynd som är samiska. Det är också svårt att fastställa den etniska identiteten på fynd eftersom folk rört sig fram och tillbaka hela tiden”.

Man intervjuar även Kajsa Huva, handläggare i kulturfrågor på Sametinget som ansvarar för frågor kring återlämning. Hon säger att samiska företrädare inte kräver att allt ska återbegravas. ”Det viktiga för oss är att mänskliga kvarlevor identifieras”, säger hon till tidningen. ”Vi vill att man så långt som möjligt ska fastställa vem benen kommit från och hur de hamnat på museum. Har det skett genom gravskändning eller finns det kanske köpekontrakt som man kan identifiera skeletten utifrån?” Huva menar också att från samiskt håll så förstår man det vetenskapliga synsättet men vill samtidigt själva kunna förvalta föremål från Sápmi. ”Det är väl ganska självklart att vi ska få förvalta vårt eget förflutna. Vi begär bara att material ska komma tillbaka till sin hembygd”, säger hon.

Artikeln slutar med att återföra in perspektiv från arkeologerna Carl-Gösta Ojala och Liv Nilsson Stutz. Ojala menar att återlämning kan leda till en annan form av osynliggörande: "I takt med att man lämnar tillbaka alla föremål och kvarlevor, så lämnar man också ifrån sig ansvaret för den samiska historien. Ingen vill ju bli anklagad för att vara rasbiologernas arvtagare eller rasist, och kanske hellre släpper frågan helt." Och Liv Nilsson Stutz menar att med återbegravning "avslutar man fallet, och därmed blir det 2008 års tolkning av ett historiskt skeende som gäller för all framtid, trots att man vet att dagens kunskap är begränsad". Vidare menar Nilsson Stutz att "Känslan, tron och blodet blir ibland viktigare än andra argument, och det kan få olyckliga konsekvenser, vilket vi ju sett i arkeologins koloniala och nationalistiska historia".

Christer Lindberg, professor i socialantropologi vid Lunds universitet och docent i religionsvetenskap vid Åbo akademi, publicerade en artikel med titeln "Vad händer egentligen på museerna?" 18 december 2016 i nättidningen *Kvartal*. Han skriver utifrån perspektivet att den då rådande kulturpolitiken "gått vilse i postkolonialt och normkritiskt tänkande" där makthavare arrogant avfärdar "oron för museernas tillstånd som hjärnspöken". Det är uppenbart att Lindberg inte gillar den rådande synen på museer:

Under postkolonialismens och postmodernismens banér har museerna attackerats både utifrån och inifrån. Utanför murarna finns (ofta självutnämnda) representanter för ursprungsfolk som fångar upp de etnografiska museerna i en politisk agenda, som egentligen handlar om helt andra saker än enskilda föremål. Minoriteter vill bli representerade såsom de själva vill framställa sig – och när upplysningsidealen numera är passé ger vetenskapliga anspråk lätt vika för en postkolonial romantisk relativism där varje grupp ska ha rätten att diktera villkoren för kunskap och sanning. Den som säger emot anses diskriminera eller kan beskyllas för att vara rasist. Kulturell copyright, repatriering, farliga föremål, censur och självcensur förvandlar etik till politik i en museivärld där det är viktigare att ha rätt åsikt än att presentera sakliga argument.

Man kan såklart fråga sig hur museers ramverk kan vara både postkoloniala och postmodernistiska på samma gång. Jag tror inte de kan det, eftersom ett postmodernt perspektiv många gånger är opolitiskt och kan till skillnad från ett postkolonialt perspektiv reproducera maktrelationer. Lindberg tar också upp flertalet fall där ”gamla ting, texter och fotografier inte längre får visas” bland annat hur Nationalmuseet i Köpenhamn kommit att plocka bort ”gamla etnografiska nakenbilder”. Exakt vad ett sådant exempel har med ICOM eller NAGPRA är dock oklart.

Lindberg tar även upp Haislafolkets totempåle:

När frågan om ett återförande av totempålen på Etnografiska var aktuell var det en gruppering av de anställda som ivrigt drev frågan som en pedagogisk poäng. [...] Tio år senare kom en första begäran om återförande med löfte om rimlig kompensation. ”Återupptäckten” ledde till fortsatta framställningar och besök av tre representanter för Haislafolket år 1991. Trots anklagelser om att pålen var stulen kunde det konstateras att det inte fanns något juridiskt skäl att lämna tillbaka den, möjligen ett moraliskt. Och så skedde – utan samarbete med kanadensiska myndigheter eller något lokalt museum, utan kontrakt, och utan full insikt om vilka man förhandlat med – huruvida det var enskilda, en klan eller hela Haislastammen.

Han gör detta genom att hänvisa till Anders Björklund (2016) och där samma saker står som i avsnittet om denna totempåle. Lindberg utelämnar alltså medvetet att Etnografiska fick Haislafolket att göra två totempålar. En för etnografiska museet, som står kvar, och en som de har på annan plats än den traditionella.

För Lindberg är ”hotet inifrån” minst lika allvarligt som ”de yttre påtryckningarna” mot museerna. Detta, menar Lindberg, ”består av brist på kunskap om föremål och samlingsbestånd” när de gamla kunskaphierarkierna förändras: ”Intendentstiteln borgade en gång i tiden för sakkunskap med anknytning till Vetenskapsakademien och universiteten. Numera kan den innebära allt möjligt.” Bakom de krav som nu finns på intendenten ligger ”det eviga mantrat

om att den enda giltiga sanningen är att det inte finns någon objektiv sanning”. Med detta undrar Lindberg ”varför vi över huvud taget har en akademi, bedriver forskning och skapar kunskapsinstitutioner”.

Hans avslutande stycken landar dels i att den vetenskapliga debatten måste hållas fri och öppen annars ”riskerar en överdriven betoning på självrannsakan och -kritik leda till en tendentiös framställning av historien”. Lindberg menar att kulturarvet som ”utgör det förflutnas framtid” inte handlar om ”kampen mellan gott och ont, utan om dokumentation, analys och vetenskapliga argument”. Och man når inte dit genom att ”förvandla museerna till mötesplatser, basarer eller scener för musik och dans”. Sist men inte minst tar Lindberg upp totempålen:

Förresten, vad hände med totempålen? Jo, den ligger och ruttnar bort någonstans i Kanada, eller som det heter med mera politisk korrekthet: återgår till naturen. När den väl kom hem lät äldre i Haislastammen besluta att bevarandetanken inte var förenlig med förfädernas uppfattning. Vi ska kanske inte protestera eller reagera, utan i stället vara glada för att vi fått en nysnidad replika – då gör vi också livet lättare för säkerhetsenheten på Louvren. Av Mona Lisa finns det gott om reproduktioner!

Ja, om man nu kan jämföra totempålen med Mona Lisa är ju en bra fråga.

Totempålen blir många gånger praktexemplet på ett dåligt återlämnande, just för att den återlämnade totempålen hamnade ute i naturen. Som jag beskrivit i föregående avsnitt gjorde man ju inte en totempåle i utbyte mot den första, utan två. Att detta undanhålls i debatten om återlämning de gånger som de kommer upp är intressant och man kan fråga sig varför.

I en recension av Anders Björklund (2016) skriver Håkan Lindgren i *Respons* 2017 om just detta. Titeln på recensionen är ”Vem äger egentligen kulturarvet?” Utgångspunkten är Björklunds bok och turerna kring totempålen:

Kulturminister Birgit Friggebo beslutade 1994 att totempålen

skulle återlämnas som en gåva. ”Idén med gåvan var ingen slump; en gåva kan ses som en engångsföreteelse med positiva förtecken, medan däremot ett ’återlämnande’ eller ’repatriering’ kunde få prejudicerande följder och samtidigt antyda något om gångna oförrätter”, kommenterar Björklund. Gåvan var förknippad med vissa villkor: att man på den kanadensiska sidan skulle bygga ett museum där man garanterade att totempålen bevarades för framtiden. Detta lovade kanadensarna att göra. Som välvillig gengåva tillverkade mästersnidare från haisla en kopia av totempålen. Den överlämnades till Etnografiska under en högtidlig ceremoni år 2000 och står nu utanför museet (alltså oskyddad för väder och vind, som om man inte var alltför angelägen om att bevara den). Originalet skeppades tillbaka till Kanada 2006.

Som vi ser nämner han bara två totempålar. Den som återlämnades och kopian. Trots att Björklund skriver om de tre olika totempålarna. Sådär står det i stycket efter:

Av museiplanerna blev det aldrig någonting; totempålen återgick till den familj som var hövding G’psgoloxs arvtagare. 2012 bestämde familjen att den skulle återgå till naturen och lade den på en gravplats i Kitlopedalen, där den nu ligger. I motsats till försäljningen måste totempålens slutliga öde tydligen inte godkännas av hela stammen. När Björklund fick tillstånd att besöka totempålen 2014 hade en grizzlybjörn vässat sina klor på den. Familjens beslut gick stick i stäv med vad som sagts under förhandlingarna och var kontroversiellt även inom haislastammen. Flera av dem som hade kampanjat i årtal för att få tillbaka totempålen var upprörda.

Sedan följer några jämförelser med marmorskulpturerna från Parthenon som Grekland kräver tillbaka och Moderna museets behandling av Emil Noldes målning ”Blumengarten”. Exakt vad dessa föremål har gemensamt med totempålen är en fråga man bör ställa sig. Inte minst kan man fråga sig om de tre föremålen har efterfrågats av grupper med samma materiella (ekonomiska såväl som institutionella) förutsättningar. De internationella riktlinjer för återlämning samt rättigheter är

också tydligare när det gäller återlämning till urfolksgrupper.

En artikel för tidningen *Curie* från 19 oktober 2017 med titeln "kvarlevor skapar huvudbry för universiteten" belyser frågan om återlämning och de mänskliga kvarlevor som finns i svenska museers ägo: "De svenska samlingarna består till största delen av arkeologiskt material från förhistorisk tid. En mindre del är anatomisk och den minsta delen etnografisk – även om gränserna är flytande. Här finns bland annat kranier som en gång samlades in för att visa på skillnader mellan folkgrupper." Bland de som intervjuas i artikeln återfinns historikern Olof Ljungström som vid den här tiden arbetade med att inventera Karolinska institutets samling på knappt 800 kranier.

Som framgår av artikeln kom mycket av materialet i de anatomiska samlingarna från fattigvårdsinrättningar, fängelser och mentalsjukhus. "Det är de svagaste och mest utsatta i det svenska samhället som kommer in i samlingen av kranier", säger Ljungström till *Curie*. Artikeln konstaterar också att svenskars samlande ute i världen "skedde ofta på oetiska sätt, kvarlevor grävdes upp, ursprungsbefolkningars gravar plundrades" och "forskare bytte skallar med varandra." Ljungström summerar det med att de "oetiska momenten vid förvärv av kvarlevor är kopplade till hur europeer rört sig runt om i världen. De följer den västerländska expansionen".

Man intervjuer även Osteologen Anne Ingvarsson vid Gustavianum som fortfarande forskar på mänskliga kvarlevor:

Anatomisk forskning, så som den bedrevs under 1800-talet och början av 1900-talet, har upphört men osteologisk forskning på arkeologiskt mänskligt material pågår.

– Det är livaktig forskning som sedan länge är integrerad i arkeologin. Det handlar om att ta reda på sådant som ålder, kön, sjukdomar, skador och hur personen har begravts, för att få kunskap om tidigare samhällens demografi och sociala sammansättning, säger Anne Ingvarsson.

Hon forskar själv bland annat om kvarlevor från 1500- och 1600-talen från begravningsplatsen vid Sala silvergruva, med fokus på människors hälsa och hur gruvmiljön påverkade dem.

Artikeln blandar i min mening ihop olika frågor. Återlämning och återbegravning framställs nästan som ett hot gentemot vår kunskap om det förflutna, trots att en del kvarlevor är välkänt att de kommit i museers ägo på oetiska grunder.

En artikel för *Populär arkeologi* 1/2020 med titeln "Beforska eller begrava?" inleds med en repatriering av samiska kvarlevor till Lycksele året innan dyker också frågan om huruvida det är rätt eller fel att återlämna mänskliga kvarlevor. Samma år som artikeln publicerades kom också Riksantikvarieämbetet med vägledning om repatriering och hantering av mänskliga kvarlevor. Bland de som intervjuas i anslutning till artikeln är arkeologen Liv Nilsson Stutz, som själv forskat om dessa frågor.

- Jag kan känna att det här kommer väldigt sent. Jag tror att det beror på att vi i Sverige har varit lite självgoda och tyckt att vi redan är ett progressivt land - trots att vi fortfarande är dåliga på att tala om svensk kolonialism och att undervisa om Sápmi i skolan, säger hon till *Populär Arkeologi*.

Enligt Liv Nilsson Stutz är repatriering ett viktigt verktyg för tidigare koloniserade grupper att få tillbaka kontrollen över sina kollektiva minnen och rätten att definiera sin egen kultur och historia. Men det är också en möjlighet för forskare och museer att göra upp med sin egen historia.

Samtidigt finns det ju kritiska röster om detta. Bland dessa återfinns osteologiprofessorn Elisabeth Iregren vid Lunds universitet som också intervjuas i artikeln.

- Tack vare de biologiska lämningarna kommer vi åt grupperns utbredning under olika perioder och får veta mer om deras levnadssätt, hälsa och ekonomi. Det är den sortens kunskap som man avhänder sig om man säger att

allt ska återbegravas så snabbt som möjligt, säger Elisabeth Iregren.

Personligen tycker hon att det är bra att Svenska Kyrkan har bett om ursäkt för sina tidigare försändelser mot samerna och ser gärna att dessa får beslutanderätt över vilken typ av forskning som bedrivs på det samiska skelettmaterialet. Men återbegravningar är en helt annan sak, menar hon, eftersom det innebär att vi förstör historiska dokument.

I stället vill hon se en värdig förvaring av kvarlevorna där dessa är tillgängliga för nya forskningsfrågor och kontroll av tidigare resultat. Som exempel nämner hon utgrävningen vid ett renoveringsarbete vid Linköpings domkyrka 2007, där kyrkan och arkeologerna lyckades enas om att förvara skelettmaterialet i ett kapell i stället för att återbegrava det.

Artikeln verkar avsluta med resonemang kring att det är problematiskt att återlämna och återbegrava mänskliga kvarlevor. Både Elisabeth Iregren och Liv Nilsson Stutz verkar vara av den åsikten.

Elisabeth Iregren menar att man ”måste försöka hitta lösningar som passar alla, men där den berörda gruppen är införstådd med att man vill samla in ny information när det kommer nya undersökningsmetoder. Egentligen tycker jag att alla borde vara intresserade av att få veta mer om sin historia”. Enligt Liv Nilsson Stutz så kan ”repatrieringslogiken” oftast innebära att skelettmaterialet inte längre ska få vara ”i vetenskapens tjänst” då forskningen uppfattas som en fortsättning på tidigare övergrepp.

- Det är viktigt att förstå att den här debatten har olika nivåer. När man går in i repatrieringsförhandlingar måste man ha en inlyssnande attityd och vara öppen för att även om man har rätt rent vetenskapligt, så kanske man inte behöver ha det på det mänskliga eller politiska planet, säger Liv Nilsson Stutz till *Populär arkeologi*.

Lite senare framgår det i artikeln att Liv Nilsson Stutz tycker

att forskare och museer bör hålla ”ett kritiskt förhållningssätt till repatrieringskraven” då det ”grundläggande antagandet att en grupp har rätt att göra vad de vill med sitt eget kulturarv strider till exempel mot tanken att kulturarvet är något som tillhör hela mänskligheten”.

Dessutom förutsätter resonemanget att det verkligen var samma grupp då som nu, vilket är svårt att belägga när det gäller äldre lämningar. Risker är att diskussionen slår över i en essentialism som tillskriver ett folk vissa egenskaper som är oföränderliga över tid - samma tanke som genomsyrade den nationalistiska 1800-talsarkeologi som de flesta idag tar avstånd ifrån.

Liv Nilsson Stutz menar att dagens arkeologer har en ”viktig uppgift i att kommunicera att alla kulturer är stadda i förändring och att den historiska kunskapen har ett värde utanför den egna gruppen.” Hennes ord avslutar artikeln i *Populär Arkeologi*:

- Repatrieringsförhandlingarna måste leda till dialog, där vi arkeologer har förmågan att formulera vad vi gör och varför det är viktigt. Om vi bara lägger oss platt och repatrierar allt eller bränner upp det som är problematiskt så har vi inte längre något att tillföra diskussionen, säger hon till *Populär arkeologi*.

Som avslutning på den här essän kommer jag att ta upp de riktlinjer för repatriering som Riksantikvarieämbetet publicerade 2020. Men först vill jag även ta upp ett annat exempel på återlämning där en av de aktiva aktörerna faktiskt har en del intressanta perspektiv som skiljer sig från många resonemang ovan. Jag talar om Paracastextilierna som återlämnades till Peru under 2010-talets första hälft. I *Paracastextilierna i Göteborg* (2019) har Björn Sandmark och Ann-Marie Ljungberg skrivit om den processen. När jag läste igenom boken var det ett stycke i Sandmarks essä som fängade mitt intresse.

Sandmark skriver i denna del av sin essä (sidan 28f) om synen på kulturarv och särskilt i förhållandet kring resonemang som fanns om att återlämna Paracastextilierna. Han nämner

bland annat ICOM:s riktlinjer som menar att "om det visar sig att ett kulturföremål har stulits eller sålts på illegal väg och någon reser krav på återförande ska förhandlingar om eventuellt återförande omedelbart inledas." Sandmark menar att det var den hållning man hade i kontakterna med Peru om Paracastextilierna.

Lite längre fram till Sandmark upp den kulturpolitiska hållningen kring kulturarv som hävdar tanken om ett slags "globalt kulturarv". "Till skillnad från i gällande internationell rätt", skriver Sandmark, "hävdas det att föremål inte tillhör det land vars fysiska territorium det faktiskt hittats på. Istället ska föremålen tas om hand av de länder som är bäst lämpade att göra så och att de ska vara tillgängliga för alla." Enligt Sandmark är det inte annat än att med globaliseringens argument försvara kolonialismens resultat.

Motsatsen till denna globala kulturarvstanke är enligt Sandmarken som bygger på nationell grund "i vilken man hävdar nationalstatens gränser för upphittade föremål." Sandmark jämför här med hur man resonerar kring naturtillgångar. Dessa ägs av nationen där dessa naturtillgångar upptäcks. Det är till och med reglerat igenom internationella överenskommelser. "När det gäller olja eller uran", skriver Sandmark, "skulle ingen hävda att det är ett globalt naturarv som borde förvaltas av dem som är bäst lämpade". I relation till hur andra röster argumenterar kring återlämning av både föremål och kvarlevor är detta intressanta tankar att ta med i diskussionen framöver. Dock svårt att applicera i fråga om ursprungsfolk och deras kulturarv.

Men vad säger då Riksantikvarieämbetet? Något som återkommer i argumentet kring återlämning i debattartiklar jag läst genom åren är att om man återlämnar en eller flera saker eller kvarlevor så kommer museer att tömmas på innehåll. Riksantikvarieämbetet skriver på sidan 6 i *Riktlinjer för repatriering från 2020* att varje återlämnandeärende behandlas för sig och museet i fråga ska kommunicera att beslutet i ett fall inte går att översätta till andra fall.

Några andra viktiga resonemang som läsaren kan ta med sig till nästa essä gäller just skillnaden i rättigheter huruvida det är ett ursprungsfolk eller en minoritet som efterfrågar återlämning. Sådär skriver man på sidan 9 om samerna:

Samerna är ett urfolk och har därigenom, med utgångspunkt i FN-deklarationen för urfolk, rätt att få tillgång till eller repatriering av sina ceremoniella föremål och mänskliga kvarlevor. Museer som vill diskutera frågor om återlämnande av samiska kvarlevor och föremål kan vända sig till Sametinget, som är en expertmyndighet för samiska frågor.

Så hur ska vi då ställa oss om en sverigefinsk minoritet ställer krav om återlämnande av kulturföremål eller mänskliga kvarlevor? Riksantikvarieämbetet skriver att

Majoriteten av de mänskliga kvarlevor som finns i museisamlingar härrör från arkeologiska utgrävningar i samband med markexploatering, men det finns också kvarlevor som har inkommit i samlingarna på en mängd andra sätt, såsom genom legal och illegal handel, plundring, upptäcktsresor och donationer. Ytterligare en kategori är de medicinska och anatomiska samlingar som härrör från forsknings- och undervisningsmiljöer.

Och vidare:

Krav på återlämnande av mänskliga kvarlevor kan framföras av till exempel nationer, minoriteter, grupper eller enskilda individer. I vissa fall kan kravställaren vara en släkting till den person vars kvarlevor ingår i museets samling. Vid alla krav på återlämnande av mänskliga kvarlevor bör särskild hänsyn och respekt visas för kravställarens perspektiv.

Det finns ett starkare stöd för ursprungsbefolkningar att återlämna mänskliga kvarlevor, däribland FN:s urfolksdeklaration. Riksantikvarieämbetet skriver samtidigt att när det gäller kvarlevor för andra minoriteter så

bör lagen (2009:724) om nationella minoriteter och minoritetsspråk (minoritetslagen) beaktas. I minoritetslagen fastslås att de nationella minoriteterna ska ges möjlighet till inflytande och samråd i frågor som berör dem. Sveriges nationella minoriteter är judar, romer, samer (Sveriges urfolk), sverigefinnar och tornedalingar.

Det kan ju argumenteras att majoriteten av de debattartiklar jag citerat ovan kom till långt innan Riksantikvarieämbetet kom med sina riktlinjer. Det stämmer väl, men det hindrar inte att de tankegångar som återfinns i flera debattartiklar jag citerat här fortsätter att cirkulera. Alltså är det relevant att ställa dessa olika perspektiv bredvid varandra så att det blir tydligt för framtiden att synen har förändrats och att framtida debatter måste ta Riksantikvarieämbetets perspektiv i åtanke.

När finska kvarlevor kom tillbaka till Finland

19 december 2018 befann jag mig tillsammans med andra på plats för att samtala med representanter för Karolinska Institutet om de finska mänskliga kvarlevor som fanns i KI:s ägo. Inför detta möte hade en av initiativtagarna till kommittén för återlämnande av finska kvarlevor och mötet med KI skrivit ett brev som överlämnades till KI:s representanter. Där samlades underskrifter från själva kommitténs representanter, myndigheter i Finland (bland annat Pälkäne församling), möjliga släktingar till kvarlevorna boende i, tidigare boende i eller bördig från de byar varifrån kvarlevorna tagits, sverigefinska intresseorganisationer, forskare vid svenska och finska universitet samt några ytterligare underskrifter.

De krav som framgår i brevet är bland annat att KI ska inleda arbetet med att identifiera kvarlevorna och de byar varifrån de togs, förslagsvis i samarbetet med berörda myndigheter i Finland; att de finska kvarlevorna som förvaras vid KI återförs skyndsamt till sina respektive hemförsamlingar i Finland och att KI ska formulera en ursäkt riktad till undertecknade och de grupper undertecknade företräder dvs. släktingar och sverigefinnar.

Mötet pågick under lång tid, och jag minns inte allting som sades under mötet. Sådär i efterhand var det inte det mest intressanta utan snarare hur KI valde att hantera det hela efter själva mötet. Hur det såg ut kan man läsa om längre fram. SVT och Sveriges radio var på plats för att intervjua oss från kommittén och KI:s representanter om mötet. Jag kände mig inte särskilt säker på vad jag skulle säga och sa något generellt för jag kände mig inte säker på att saker skulle utveckla sig i en positiv riktning ändå. Det var positivt att man valt att träffa oss men sen gick det ju som det gick.

KI kom att publicera ett offentligt svar på kommitténs brev som undertecknades av Ole Petter Ottersen, rektor, och Eva Åhrén, enhetschef, medicinens historia och kulturarv. De skriver att de har ”stor respekt och förståelse för de känslor samlingar av mänskliga kvarlevor väcker, och välkomnar

kommitténs engagemang i frågan om finska kvarlevor i KI:s historiskt anatomiska samling.” De skriver även att deras ”förhoppning [är] att den konstruktiva dialog med kommittén som inleddes vid mötet den 19 december ska fortsätta.”

Vidare så skriver man att KI ”tar avstånd från och beklagar djupt hur mänskliga kvarlevor från ödekyrkogårdar i Pälkäne, Rautalampi, Eno och Pielavesi förvärvades av KI-anknutna anatomen Gustaf Retzius och hans kollegor sommaren 1873. Utgrävningarna var utan tvivel opportunistiska och drog fördel av att lagstiftningen för skydd av äldre kyrkogårdar i Finland vid tiden var ofullständig. Förvärvandet av kvarlevor skedde på ett sätt som utifrån vår tids etik är att betrakta som djupt respektlöst och oetiskt. Karolinska institutet ber förbehållslöst om ursäkt för den brist på etiska hänsyn representanter för Karolinska Institutet visade i Finland vid detta tillfälle.”

Vidare skriver KI i sitt svar att man arbetar med en inventering av de mänskliga kvarlevorna i vad som kallas för den historiska anatomiska samlingen samt dess tillkomsthistoria. Man skriver även att man återlämnat kvarlevor till urfolksgrupper i Nya Zeeland, Australien, franska Polynesien och USA. Man skriver även att man tillmötesgår ”självklart sådana önskemål om återlämning”.

I Varje enskilt ärende har vi genomfört en noggrann utredning, i dialog med Utbildningsdepartementet som fattar de formella besluten. För kvarlevor från majoritetsbefolkningar i självständiga stater finns dock ingen etablerad praxis kring önskemål om repatriering. Karolinska Institutet avser därför att fortsätta utreda kommitténs begäran om återlämning till Finland, i dialog med berörda svensk och finska myndigheter och institutioner. Det av största vikt att utredning av repatrieringsärenden görs korrekt i varje steg, med fokus på rättssäkerhet och etik.

Och med detta inleddes den långa process som beskrivs i denna essä.

Retzius i Finland

Så mycket om kommitténs tillkomst och mötet med representanter från Karolinska Institutet. Nu kanske det är på sin plats att prata mer om dessa mänskliga kvarlevors tillkomst. Varför fanns de i Karolinska Institutets samling, nedpackade i kartonger? Svaret ligger i den svenska rasbiologins historia och en av dess stora namn Gustaf Retzius. Nå, en vanlig invändning har varit och är fortfarande att Retzius inte var rasbiolog utan sysslade med fysisk antropologi. Att diskutera definition och avgränsning kring fysisk antropologi och rasbiologin så som vi känner den är intressant men inte något jag tänker göra här. Däremot kan jag säga att det är med svårighet som Gustaf Retzius arbete, som fick honom att intressera sig för Finland och finnar, kan särskiljas från den tidens rastänkande.

Det har skrivits en hel del om Gustaf Retzius. Jag kommer att fokusera på hans resa till Finland under 1870-talet. Denna resa har skrivits om på andra ställen. (Se särskilt Laskar 2017 och Uddenberg 2019) Vad som är relevant här är inte att beskriva hela resan från början till slut utan att fokusera på vad Retzius själv skriver hur han fick med sig de mänskliga kvarlevor som fanns i KI:s ägo. Retzius skrev om denna resa i flera olika sammanhang. Bland annat i en artikel i *Tidskrift för antropologi och kulturhistoria* utgiven av Antropologiska sällskapet i Stockholm med titeln ”Till kännedom om de finska folkstammarnas raskarakter. Bidrag samlade af Christian Lovén, Erik Nordenson och Gustaf Retzius”. Senare monografin *Finska kranier jämte några natur- och litteratur-studier inom andra områden af finsk antropologi* från 1879. Och senare *Finland i Nordiska museet. Några bidrag till kännedomen om finnarnas gamla odling* från 1881.

Det som finns skrivet om hur Retzius och hans medresenärer fick tag på mänskliga kvarlevor är rätt likartat, men mest utförligt beskrivet i monografin *Finska kranier*. Sådär skriver Retzius på sidan 151:

Nu för tiden föras väl de flesta lik till sockenkyrkans begravningsplats, om än vägen är aldrig så lång, och fastän de under vintern ej sällan måste provisoriskt förvaras i

hemmets närhet, tills vägar och sjöar medgifva forsling. Men under gamla, nu glömda tider hade man i de inre delarna af landet för sed att icke föra alla lik till kyrkan; man begrof dem på vissa heliga holmar i sjöarna. Sådana begravningsholmar förekomma i många större sjöar. Under vår resa anträffade vi åtskilliga och hörde omtalas än flera. Vi anställde gräfningar på flera af dem t. ex. på Sundholmasaari i Pielavesi och en liten holme i Nilakka sjö; likaså på Nestorinsaari vid Eno, På detta sätt uppgräfvde vi kranier och öfriga lämningar af människor — män, kvinnor och barn af olika ålder; liken lågo i allmänhet ganska ytligt, sällan mer än två till tre fot under jordytan; på ett ställe öfvertygade vi oss genom anträffade rostiga spikar, som lågo i längdriktning utmed skeletten, att liken varit jordade i hopspikade trækistor. För öfrigt är det svårt att bestämma tiden för deras jordande. Traditionen har därom intet att förmåla. Man har endast här och där af en händelse å dessa öar anträffat människoben och däraf dragit hvarjehanda, mer eller mindre motsägande slutsatser. Af den omständigheten, att sådana begravningsholmar ganska allmänt förekomma i de finska sjöarna, och däraf att vissa öar redan hos fornfinnarna lära ansetts heliga, skulle man kunna sluta till att liken jordats där redan under hednatiden. Detta motsäges icke af skelettens beskaffenhet, ty de äro i allmänhet ganska förmultnade. Något bestämdt omdöme härom kan dock ännu icke fällas.

Utgrävningen av Pälkänes begravningsplats tar Retzius upp på sidan 160:

Först gjorde vi en utflykt åt sydost till Kangasala och Pälkänä; på sist nämnda ställe lyckades vi, å en gammal begravningsplats erhålla en samling af ej mindre än 59 kranier af olika ålder och kön. De flesta af dessa kranier, hvilka här nedan skola beskrivas, voro brakycefala; några dolikocefala funnos äfven bland dem, men de kunna ej utan skäl anses såsom svenska, emedan Pälkänä sedan gammalt varit en stor stråkväg, och svenskar äfven där uppenbarligen bosatt sig. Därefter bröto vi upp norrut öfver Tammerfors till köpingen Ikalis och, därifrån styrande kosan å en till stor del genom vidsträktabygder ledande väg,

öfver Jämijärvi till Parkano.

Och innan Retzius ska redogöra för sina mätningar av de finska kranier som han utfört ger han följande redogörelse på sidan 168:

Det återstår för mig nu att lämna en redogörelse för de undersökningar, jag under de senaste åren utfört på de finska kranier, som finnas samlade i Karolinska Institutets anatomiska museum. I detta museum finnas sammanlagdt 90 kranier från Finland (däribland 2 i fragment). Bland dessa äro 14 (2 i fragment) kranier af barn och icke fullvuxna individer. Endast för ett fåtal finnes bestämd uppgift om åldern; och blott för ett mindre antal af kranierna (hufvudsakligen för manliga) föreligger upplysning om kön. Då jag icke tilltror mig att af kraniernas egna karakterer i alla fall skilja mellan de manliga och de kvinliga, kan jag således icke med exakta siffror angifva deras relativa antal i samlingen. För de flesta finnes upplysning om hemort eller åtminstone om stället, där kraniet anträffats. Jag skall här söka lämna en lista på dem samt en öfversigtskarta, å hvilken antalet kranier från hvarje ort är angifvet.

Och kort därefter ger han också en lista på antalet kranier man tillskansat sig och från vilka platser de kommit:

Helsingfors stad	1
Björneborgs stad	1
Ulfby socken i Åbo-Björneborgs län	2
Haliko Socken i -"- -"-	1
Hollola socken i Tavastehus län	2
Yrvis socken i Åbo-Björneborgs län	2
Krya socken i -"- -"-	1
Pälkänä socken i Tavastehus län (däribland 9 af barn)	49
Jorois	1
Södra och mellersta Finland utan bestämd uppgift mest från anat.	
Teatern i Helsingfors (däribland 1 af barn)	7
Rautalampi socken i Kuopio län	3
Saarijärvi (Wiborgs län?)	1

Pielavesi socken i Wiborgs län	9
(däribland ett par af barn)	
Idensalmi socken i -"- -"-	1
Eno socken i -"- -"-	2
Pielisjärvi	1
Paldamo socken i Uleåborgs och Kajana län	1
Fenno-careli, utan närmare uppgift	2
Kemi lappmark	2
samt dessutom antagligen af finsk stam:	
Enontäkis socken	1
Fredrika socken i Lappland	1
Arkangelska guvernementet	1
Estland	1

Med detta har vi också en bra översikt kring vad som faktiskt går att utläsa i Retzius skrifter som behandlar resan till Finland. Vanligtvis brukar man försvara detta med att det var så man gjorde på den tiden, vilket ju också är sant. Ändå är det intressant att det som Retzius skrivit här ovan inte alltid kommer fram i diskussioner om hans eftermäle.

Sen var det inte bara KI som hade mänskliga kvarlevor från Retzius expedition till Finland. Man lämnade även ett kranium till Nordiska museet:

Kranium från Pälkänä gamla kyrka i Tavastland, uppgräfdt ur jorden inom dess murar och hemfördt af professor Chr. Loven, professor G. Retzius och doktor E. Nordenson 1873. Kraniets största längd 178 mm.; dess största bredd 140.; minsta pannbredd 98 mm.; största pannbredd 117 mm.; mastoidalbredd 125 mm.; största höjd 130 mm.; ba-silarlängd 102 mm.; okbredd 131 mm.; ansigtets höjd 115 mm.; näsrotsbredd 30 mm.; underkåkens bakre vinkelbredd 102 mm. Nr 42,392. R. N.

Detta kan man läsa i hans monografi till Nordiska museet.

Med denna korta genomgång av Retzius skrivelser om de insamlade mänskliga kvarlevor från hans resa i Finland är det relevant att återgå till själva processen som inleddes med mötet mellan kommittén och KI december 2018. Det finns

mycket mer att skriva om Retzius arbete men det sparar jag till ett annat tillfälle.

Medial uppmärksamhet och KI

Mötet mellan kommittén och karolinska institutets representanter skedde alltså i slutet av 2018. På plats fanns ett fåtal journalister, däribland från Sveriges radio finska som fick ut nyheten redan samma dag. Snabbt därefter följde rapportering från exempelvis Svt uutiset som 19 december 2018 skriver att i "Karolinska institutets samlingar finns ytterligare 82 kranier som man identifierat som finska. Drygt hälften av dem grävdes upp ur gravar, till exempel från den gamla kyrkogården i Pälkäne i Tavastland, och är en del av arvet efter rasforskarna Anders och Gustaf Retzius". Samma rapportering tar även upp kommitténs krav på ursäkt för att kvarlevorna blev bortförda från Finland. Förutom representanter från kommittén intervjuar man även Eva Åhrén, enhetschef på Karolinska institutet som bland annat säger att det "är stater och officiella företrädare som måste komma fram till ett sådant beslut. Men om det beslutet tas så ska vi agera på det" och att "det här är inte en stolt del av Karolinska institutets historia. Hur man hanterade kvarlevor, studerade och jämförde människor från olika delar av världen i termer av ras. Det är ingenting som vetenskapen står för i dag".

Andra nyhetsmedier som rapporterade om detta inkluderar större svenska tidningar som *Aftonbladet* och *Expressen* samt en del större lokala tidningar. Mest omskrivet blev alltsammans i Finland. Där publicerade flera olika tidningar, både dagstidningar och andra, om det hela under en längre tid. I Sverige dog dock intresset ut ganska tidigt. På sätt och vis höll det i sig under våren 2019.

10 februari 2019 skickade kommittén ett mejl till Karolinska institutets representanter för att höra om var man låg i processen:

Nu har det gått nästan två månader sedan vi lämnade vårt krav gällande repatriering av de finska skallarna i

Karolinska Institutets samlingar. Vi undrar var processen ligger. Kan ni vänligen upplysa?

Vi vill också påminna att bland undertecknarna i vårt gemensamma brev fanns också en finsk myndighet eller regeringsföreträdare, Pälkäne församling (kyrkan i Finland är en statlig myndighet).

Saken har väckt mycket intresse särskilt i Finland. Vi vill vidare framföra till er för kännedom några artiklar som publicerats i finsk och svensk media om den.

Mejlet bifogade även flera nyhetsartiklar från Finland om det hela. Den 19 februari samma år fick vi svar från KI:s representanter:

Idag har KI:s rektor Ole Petter Ottersen och jag undertecknat ett svar på den skrivelse vi fick av er den 19 december 2018. Eftersom skrivelsen anger Andreas Ali Jonasson som kontaktperson har vi postat brevet till honom. Jag har också stämt av med Andreas per telefon idag och fått det bekräftat att det fortsättningsvis är Timo som fungerar som kommitténs kontaktperson.

KI:s brevsvaret bifogas här. Vi kommer också att lägga upp er skrivelse och KI:s svar på vår hemsida, så att de blir allmänt tillgängliga.

Jag vill betona att vi kommer att fortsätta utreda de frågor som ni har rest. Vi har också gärna fortsatt kontakt med er och om ni vill så kan vi ses igen framöver. Vår inventering och dokumentation av KI:s historiska anatomiska samling fortsätter under 2019 och vi har en aktiv dialog med Riksantikvarieämbetet, som är i färd med att utarbeta vägledningar för återlämningar och hantering av mänskliga kvarlevor i historiska samlingar.

Om jag inte minns fel var stämningen sinsemellan i kommittén att vi inte fick något svar. Därför knåpade några av medlemmarna ihop en debattartikel som publicerades i *Dagens ETC* 25 mars 2019:

Under senaste åren har en debatt förts om repatriering av mänskliga kvarlevor som svenska rasforskare plundrat från andra länder och världsdelar och som förvaras i svenska museer och universitetssamlingar. Bland dessa finns 82 stycken finska kvarlevor som till stor del gravplundrats från byar i mellersta och östra Finland mot slutet av 1800-talet och som fortfarande förvaras i Karolinska institutets (KI) samlingar i Stockholm.

Den 19 december 2018 lämnade ett antal möjliga släktingar, bybor och grannar till dessa döda tillsammans med sverigefinska intresseorganisationer, finska myndigheter (Pälkäne församling), forskare och sverigefinska människorättsaktivister en skrivelse till KI där de kräver återlämnandet av dessa kvarlevor som KI-anknutna Gustaf Retzius med kollegor grävt upp från minst fyra olika kyrkogårdar under sommaren 1873.

I sitt brev kräver de undertecknande att KI skyndsamt återför kvarlevorna till sina respektive hemförsamlingar och att KI formulerar en ursäkt för att ha underlåtit att informera de berörda parterna i Finland om kvarlevornas bortförande, existens och förvaring vid KI och för att ”under lång tid förvarat stulna kvarlevor, enligt vittnesmål under ovärdiga förhållanden, och som institution använt dessa i en synnerligen oetisk forskning som fått stora konsekvenser för flertalet grupper, inte minst sverigefinnar och Sveriges nationella minoriteter”.

Den 20 februari 2019 offentliggjorde KI sin ursäkt. Ursäkten innehåller dock ingenting om det negligerade informationsansvaret eller den rasbiologiska forskningen som kvarlevorna användes för. I ett nyhetsinslag i Sveriges Radios Sisu radio samma dag rapporterades det att enhetschefen för medicinens historia och kulturarv vid KI, Eva Åhrén, faktiskt hade en annan, ganska egendomlig åsikt om forskningen: att kvarlevorna använts till anatomisk och delvis arkeologisk forskning och inte rasbiologi. I inslaget konstaterar Åhrén vidare att ”Jag är inte säker på att den forskning som gjordes kring kvarlevorna var nånting att be

om ursäkt för”.

Det är ytterst bekymmersamt att en enhetschef hos ett svenskt universitet nekar välbelagd historisk forskning. Idéhistorikern Pia Laskar är en som bedrivit historiska studier om Retzius forskning. Hon hänvisar bland annat till en antropologisk tidskrift författad av Gustaf Retzius, där Retzius menar att skullmätningar var nödvändiga för att fastställa skillnader mellan ”högre stående människorasers kranier med lägres”. Journalisten Maja Hagermans studier visar också att Herman Lundborg, som sedermera kom att bli chef vid Rasbiologiska institutet i Uppsala, var starkt influerad av Retzius studier långt innan institutet blev en verklighet.

KI skriver vidare i sin ursäkt att historien inte kan skrivas om. Genom att förneka den rasbiologiska historien och Retzius och KI:s inblandning i den är det dock just det som KI försöker göra – att skriva om historien. Den här delen av historien utageras inte genom att förneka den. En ursäkt som inte erkänner de fel som begåtts, är svår att betrakta som en ursäkt – snarare utgör det ytterligare ett övergrepp.

Den här skrivelsen fick inte mycket till svar från Karolinska eller andra representanter för det svenska majoritetssamhället.

I Finland verkade en del politiker röra på sig. SVT kunde rapportera 4 juli 2019 att dåvarande president Sauli Niinistö att han skulle ta upp ärendet med Sveriges dåvarande statsminister Stefan Löfven under hösten. Men som det såg ut under senare delen av 2019 började intresset hos media att minska. Mycket hade skrivits och det märktes något i kommitténs mejlande med KI. De var under 2019 rätt benägna att tidigt svara på våra mejl i god tid. Men nu började saker och ting att ändra på sig.

En av medlemmarna i kommittén fick tag på en mejlutvexling mellan KI och myndigheter i Finland som höll i ärendet från 17 december 2019:

Hej igen!

Medieintresset kring kvarlevorna tycks ha avmattats ganska mycket, men nu kontaktade en riksdagsledamot oss. Han ville veta hur ärendet har framskridit sedan sommaren.

Kan du vänligen hjälpa till igen med en kort uppdatering om hur läget ser ut just nu. Har ni till exempel redan fått den där kartläggningen färdigt som ni berättade om på våren?

Och KI svarar samma dag:

Ja, vårt intryck är också att det mediala intresset för frågan om de finska kvarlevorna i KI:s samling tycks ha svalnat markant. Vi har heller inte hört något ytterligare från aktivistgruppen sedan i slutet av sommaren. Hur ser det ut i Finland, diskuteras frågor om finska kvarlevor i utländska samlingar, och utländska kvarlevor i finska samlingar, politiskt eller i andra sammanhang? Här i Sverige har nyligen blossat upp en debatt gällande kvarlevor i Göteborg, där det råder en konflikt mellan den regionala ledningen för museerna, och forskare och personal, gällande huruvida mänskliga kvarlevor skall gallras ut och destrueras eller ej. I korthet vill forskarna spara kvarlevorna, medan ledningen för Västarvet förespråkar utgallring och destruktion.

Från Karolinska Institutets håll informerade vi tidigt i i höstas Utbildningsdepartementet om historien bakom de finska kvarlevorna, de krav som riktats mot KI av aktivistgruppen, samt att vi haft kontakt med dig. Vi underströk då också vikten av att även Kulturdepartementet, mot bakgrund av Riksantikvarieämbetets pågående arbete med nationella riktlinjer för mänskliga kvarlevor i museisamlingar, involveras i eventuella fortsatta diskussioner på departementsnivå. Riksantikvarieämbetets riktlinjer förväntas vara klara nu i vinter.

Vi arbetar vidare med vår egen kartläggning av hela Karolinska Institutets samling av mänskliga kvarlevor. Dock är vi något försenade med slutfasen av arbetet på grund av en omorganisation, men vi återkopplar till er så snart kartläggningen är klar. Återkom gärna till mig om det

är något särskilt ni vill veta gällande de finska kvarlevorna, så ska vi göra vi vårt bästa för att förse er med specifik information!

Vid den här tidpunkten började jag själv fundera på hur betydelsefull medial uppmärksamhet är när en minoritet ska ha kontakt med en myndighet som KI. Kommittén satt även och väntade snällt på att få svar från KI om deras kartläggning. Som om inte det vore nog låg en pandemi framför oss som skulle försena arbetet.

Pandemi och obesvarade frågor

7 februari 2020 mejlade KI:s representanter med Finland igen:

Vi mottog ett nytt mail från kommittén för återlämnande av finska kvarlevor i onsdags, jag noterade att gruppen skickat samma meddelande till dig. Vi har svarat kommittén mycket kort och meddelat att vårt arbete börjar närma sig avslut, men vi har några frågetecken kvar. Dessa gäller dock inte primärt den finska delen av samlingen. Det kommer alltså att dröja ytterligare en tid innan en rapport över hela samlingen finns tillgänglig.

Däremot skickar jag gärna en tentativ sammanställning av den information vi har om de finska kvarlevorna om ni skulle ha intresse av det?

En av våra medlemmar i kommittén skickade förfrågan om mejlkonversationer, möten och sammanställningen av de finska kvarlevorna i KIs samlingar. Som svar kom följande mejl från KI:

Vi hördes av tidigare i år med anledning av de finska kvarlevorna i Karolinska Institutets samlingar. Nu är den rapport vi talade om då äntligen klar, och har skickats till finska myndigheter (regeringssekreterare Joni Hiitola). Som utlovat kommer den här också till dig, inklusive bilagor.

Vid den här tiden hade jag läst på om återlämningsfrågor. Tidigare debatter, vetenskapliga diskussioner och riktlinjer

fanns det gott om. Jag kände att det var dags att inte bara mejla med KI om alltsammans och därmed började jag skriva en del texter på egen hand. Den första som handlade om återlämning var "När döda människor blir ett svenskt kulturarv" som publicerades i tidningen *Fjärde Världen* 1-2 från 2021:

I december 2018 befann jag mig tillsammans med andra sverigefinska aktivister på ett möte med representanter från Karolinska Institutets. Samtalsämnet var de mänskliga kvarlevor med finsk anknytning som finns i KI:s samling.

Lagom till mötet hade Kommittén för återlämnandet av finska kvarlevor - som vi valt som namn för vår aktivistgrupp - formulerat en skrivelse som vi lämnade in till KI med var krav på repatriering av dessa finska kvarlevor.

I skrivelsen krävde vi bland annat att identifiera dessa kvarlevor och varifrån de togs, att de skyndsamt återförs till sina respektive hemförsamlingar i Finland och att KI ska formulera "en ursäktad riktad till undertecknade och de grupper undertecknade företrädet" såsom "släktingar och sverigefinnar."

Inledningsvis framstod det som att KI var vänligt inställda till att möta oss och föra en dialog, men under själva mötet verkade det desto mindre trovärdigt att de skulle möta våra krav på ett respektfullt sätt.

Bland annat påpekade Eva Åhrén, enhetschef för medicinens historia och kulturarv, att de som satt med och representerade, inklusive hon själv, alla hade någon koppling till Tornedalen eller sverigefinnar. Som om det skulle ge oss i aktivistgruppen någon känsla av rättvisa i själva frågan.

Sedan detta möte har vi som hållit kontakten med KI fått olika budskap från dess representanter. Visserligen publicerade KI ett svarsbrev till Kommittén, där man bland annat bad "förbehållslöst om ursäkt för den brist på etiska hänsyn representanter för Karolinska Institutet visade i

Finland [under 1870-talet] vid detta tillfälle.”

Man försäkrar även i detta brev att hela deras samling av mänskliga kvarlevor ”förvaras på ett säkert och värdigt sätt, och är inte föremål för naturvetenskaplig forskning eller utställningsföremål.” De avslutar sitt brev med att understryka att deras ”ambition är att ta ansvar för det som skett och tillse att samtliga mänskliga kvarlevor hanteras med vördnad och respekt.”

En klart märkbar skillnad i KI:s bemötande i mejlutväxlingar oss emellan är dock tydlig från december 2018 till cirka ett år senare. När mötet hölls, fick det en hel del uppmärksamhet i svenska nyhetstidningar, av en omfattning som andra medlemmar i aktivistgruppen påpekade sällan ges sverigefinska frågor. Inte bara Sveriges radio och Sveriges television skrev om nyheten. Även Aftonbladet tog upp den, och även en del andra större svenska nyhetstidningar och lokala tidningar.

I Finland kom intresset att växa för de finska kvarlevorna, bland annat i större tidningar, som valde att skriva längre reportage om detta. Även Finlands president Sauli Niinistö kom att uttala sig om frågan.

I Skrivande stund är relationen mellan vår aktivistgrupp och KI tämligen kylig. Den 2 September 2019 skrev Maria Josephson till oss att deras fokus ”ligger nu på det omfattande arbetet med att kartlägga och dokumentera samlingen, för att på så vis ytterligare kunna belysa dess historia och tillkomst.”

Mejlet avslutas med att KI ”hoppas också att kommittén har förståelse för behovet av arbetsro i denna process.” Men även efter att vi i aktivistgruppen gav KI nästan ett halvår av denna ”arbetsro” har väldigt lite hänt i fråga om de finska skallarna.

Att KI egentligen inte ville ha medial uppmärksamhet kring sin samling av mänskliga kvarlevor, eller bemöta oss

oss i aktivistgruppen på ett värdigare sätt, var dock inte det enda som fick många av oss i aktivistgruppen att undra om inte KI:s innersta önskan var att behålla de finska kvarlevorna.

Sedan frågan fick bred medial uppmärksamhet kom KI:s representanter att ge en del märkliga uttalanden i medier som gav oss det intrycket.

Själva historien bakom de finska kvarlevorna tillkomst var något om man mer än gärna ville tona ner. Exempelvis påpeka Eva Åhrén under mötet i december 2018 att Gustaf Retzius inte alls var någon rasbiolog eller hade någonting alls med rasforskning att göra för att ”det hette inte så på den tiden” och även att mycket ”av det som gjordes av anatomer på 1800-talet görs av genetiker idag”. Det finns dock forskning som visat att Retzius bidrag till rasbiologin världen över är väldigt stor.

Gällande hans resa till Finland under 1870-talet då han även grävde upp de finska skallarna har behandlats av historiker, däribland Pia Laskar, som påvisar att Retzius ville motbevisa den preussiske rasforskaren Virchow som menade att finnar var blonda och ariska.

I sitt svarsbrev till kommittén beskriver KI utgrävningarna som ”utan tvivel opportunistiska” då de ”drog fördel av att lagstiftningen för skydd av äldre kyrkogårdar i Finland vid tiden var ofullständig”. Med hänvisning till detta anser inte KI att det är riktigt att benämna det hela som en gravplundring i ren juridisk bemärkelse. Visst, KI erkänner i texter och mejl som författats i korrespondens med oss i Kommittén att det inte var etiskt eller rätt och riktigt handlat, men för kommittén har det inte handlat om att skapa en juridisk process kring själva utgrävningen utan att sätta fingret på vad det faktiskt var: en gravplundring.

Dessutom har KI sagt att det måste komma en officiell begäran från en finsk myndighet för att något återlämnande ska bli aktuellt. I kommitténs arbete kom vi kontakt med

Pälkäne församling, vilket är en del av det finska myndighetsväsendet, och således en statlig myndighet. De tog i sin tur kontakt med KI. Dock verkar det som om denna kontakt med en statlig myndighet, som dessutom har en historisk koppling till de mänskliga kvarlevorna, inte var särskilt intressant för KI.

Rent juridiska frågor och byråkratiska kullerbyttor åsido, är kanske en av de märkligaste sakerna som sagts från någon av KI:s representanter kring "värdet" av dessa kvarlevor. I ett e-post-meddelande till Undervisnings- och kulturministeriet (UKM) i Finland den 38 mars 2019 skriver exempelvis Maria Josephson att "vår bild här i Sverige är att denna fråga bli alltmer aktuell och politiskt brännbar. Samtidigt rör det sig om gamla samlingar som utöver den symboliska och känslomässiga laddning de bär på också har ett historiskt värde."

Formulering kring "historiskt värde" är kanske inte så märkvärdig vid en första anblick, men är detta historiska värde en anledning till att man inte vill återlämna mänskliga kvarlevor till sin rättmätiga vila?

Det finns här en tråd mellan det Maria Josephson skriver, och en generell syn på återlämnande av kulturarv (såväl mänskliga kvarlevor som rent kulturarv) bland vissa svenska arkeologer.

En artikel i *Forskning och Framsteg* från 2009 tar upp frågan om repatriering av mänskliga kvarlevor som identifierats som samiska. Kvarlevorna grävdes upp ur Rounala kyrkogård, som ligger utanför Kiruna, under början av 1900-talet. I artikeln intervjuas bland annat arkeologen och osteologen Liv Nilsson Stutz som menar att "[p]roblemet är att den till synes goda repatrieringen blir en del av en kamp om det förflutna" och lite senare att "[d]et är bra att lagarna finns, men jag undrar om inte så här gamla fynd snarare ska betraktas som vår gemensamma mänskliga historia."

En minst sagt cynisk och skeptisk ton kring minoriteter och urfolks kapacitet att själva förvalta sin historia genomsyrar artikeln via de intervjuade experterna, som främst kommer från majoritetssamhället.

När Lyckseles samiska förening sommaren 2019 via en ceremoni fick tillbaka kvarlevor från 25 individer skrev Staffan Eng i Populär Arkeologi en artikel med titeln "beforska eller begrava". I den artikel intervjuar han bland annat osteologiprofessorn Elisabeth Iregren som visserligen menar att det är bra att svenska kyrkan bett om ursäkt "för sina tidigare försyndelser mot samerna". Samtidigt uttalar hon sig att "återbegravningar är en helt annan sak [...] eftersom det innebär att vi förstör historiska dokument." Och där har vi det igen, men i formuleringen "historiska dokument" även när det handlar om mänskliga kvarlevor.

Emedan det finns många nya rön och riktlinjer kring frågan om repatriering av mänskliga kvarlevor och kulturella föremål, verkar majoritetssamhället inte alltid särskilt intresserad av att göra sitt för rättvisan. Ibland jämför man återlämning av mänskliga kvarlevor med exempelvis Haisla-folkets totempåle, som återlämnades efter att ha stått på Etnografiska museet i Stockholm. Man menar att den bara lämnades i naturen, som man trots allt ska göra med en totempåle enligt folkets egna seder.

Denna misstänksamhet gentemot minoriteter och urfolks förmåga att avgöra hur deras historia, minnen och seder ska hanteras är också vad som drabbat den sverigefinska aktivistgruppens försök att få KI att lyssna på kraven av återlämning. Emedan majoritetssamhället inte alltid vill erkänna sitt koloniala förflutna, verkar man mån om att behålla det "kulturarv" man tillskansat sig med koloniala praktiker.

Att ordväxla med Karolinska institutet via mejl gjorde att en del av våra medlemmar inte orkade. Många hade också problem på annat håll att ta hand om. Därför var det glädjande när vi fick ny energi från bland annat organisationen

STRÄVA - Studenter för en rättvis vård och akademi, Läkare mot rasism och Decolonizing global Health som lät kommittén skriva under en debattartikel för *ETC* som publicerades 13 juli 2021:

Anders Retzius, född 1796, uppfann "skall index" – en term för att beskriva och klassificera kranier i "långskallar" och "kortskaallar". Samer klassificerades som kortskaalliga och germaner som långskaalliga. På grund av hjärnans storlek ansågs långskaallarna ha högre intelligens. Han inrättade också en kraniesamling på Karolinska Institutet, med kranier som han samlat in från hela världen, tillhörande framför allt urfolk och utsatta grupper. Samlingen finns kvar än idag.

Anders Retzius son Gustaf, född 1842, som brukar beskrivas som "en av rasbiologins centralgestalter", fortsatte i sin pappas fotspår. Han mätte skullarna på tiotusentals människor, utökade kraniesamlingen genom gravplundringar och insamlingar, och fastslog att Sverige hade det renaste folket i den germanska "rasgrenen".

Trots att det råder konsensus om att far och son Retzius hade en avgörande betydelse för framväxten av rasbiologin och -hygien, och i förlängningen lade grunden för nazismens folk mord några decennier senare, förekommer deras namn, statyer och porträtt på ett flertal framträdande platser på Karolinska Institutet. Retziuslaboratoriet som stod färdigt år 2001, är uppkallat efter Anders Retzius, liksom gatan som laboratoriet ligger på. När de största föreläsningssalarna på campus under tidigt 2000-tal döptes om från "A", "B" och "C", uppkallades en av dem efter Gustaf Retzius.

Ett oljeporträtt av Anders Retzius invid ett kranium hänger på rektorsvåningen i Aula Medica i Solna.

Kraniesamlingen ligger dessutom kvar, nedpackad i kartonger i KI:s lager. De används inte till forskning eller utställningar, men vittnar ändå högljutt om universitetets arv och bidrag. Delar av samlingen har på begäran

återlämnats dit de togs från: tillbaka till folken KI en gång dömt ut som låga och obegåvade. Andra delar har förstörts i lagret, liksom delar av registret som innehåller de rättmätiga ägarna. KI har i media tidigare beskrivits som långsamma i sin hantering av Nya Zeelands begäran om återlämning av mänskliga kvarlevor.

Redan 2018 begärde den sverigefinska, nybildade Kommittén för återlämnandet av finska kvarlevor att 82 kranier från finska kyrkogårdar skulle lämnas tillbaka. Ett kravbrev undertecknades av 34 organisationer och personer, många med direkt anknytning till de gravplundrade platserna.

KI skrev i sitt svar till kommittén att ”För återlämningar till majoritetsbefolkningar i självständiga nationer finns ingen (...) praxis i dagsläget. Mot den bakgrunden kommer KI att fortsätta utreda kommitténs önskemål om återlämning av finska kvarlevor”.

Utredningen och den lovade kartläggningen har dröjt, enligt uppgift bland annat på grund av pandemin, och återlämningarna har uteblivit.

Finländarna har alltså ännu inte fått tillbaka sina förfäders skallar.

Chefen för KI:s anatomiska samlingar har i samtal med STRÄVA-medlemmar uttalat att det inte är aktuellt att lämna tillbaka de finska kvarlevorna, med motivationen att det ska finnas en hög tröskel för att skapa nya prejudikat.

Vi är inte nöjda med hur KI hanterar sin anatomiska samling.

Kvarlevorna tillhör det folk de togs ifrån. Att de använts till något så fruktansvärt som utvecklingen av rasbiologins grund valar gör saken ännu allvarligare.

Detta debattinlägg fick KI att reagera. Redan 20 Juli 2021 publicerade *ETC* ett svar signerat Ole Petter Ottersen, Eva Åhrén och Gert Helgesson:

Att göra upp med sin historia är viktigt och därför har Karolinska institutet (KI) tagit flera initiativ och genomfört en rad olika åtgärder, inte minst för att belysa de mörka kapitlen i vår historia. Det är angelägna frågor som även förmedlas i en debattartikel i *Dagens ETC* den 13 juli. Karolinska institutets över 200 år långa historia rymmer aspekter som med dagens synsätt är oetiska, ovetenskapliga eller präglade av en hierarkisk och i vissa fall rasistisk syn på människor. Synsätt som är helt oacceptabla i dag.

Skeenden i historien som i nutidens ljus ter sig tveksamma eller direkt förkastliga ska lyftas fram. I KI:s strategi 2030 betonas KI:s roll och ansvar när det gäller alla människors lika värde och frågor som rör etik och historia. Utifrån strategin har vi etablerat ett etikråd och en särskild arbetsgrupp för att göra en genomlysning av KI:s historiska arv ur ett etiskt perspektiv. I arbetsgruppen ingår personer med olika kompetenser från både KI och oberoende externa personer. Alla personnamn som har använts till vägar, salar och byggnader på KI:s campus genomlysas i denna process.

Men det är inte så enkelt som att lösningen är att omedelbart införa nya regler eller att verkställa genom att radera, gömma och glömma. Vi kan inte försona oss med vår historia genom att radera de delar vi inte är stolta över. Vi måste därför föra en mycket noggrann, reflekterande och öppen diskussion först, även om det innebär att processen tar tid.

Vi har ansvar för det vi lämnar över till framtida generationer och det måste vara ett ärligt arv, även om det gör ont. Vi har tagit bort porträttbysterna av Anders och Gustav Retzius. Inte för att destruera dem, men för att de ska kunna sättas in i kontexter där vi kan reflektera kritiskt kring rasforskning och andra mörka delar av vår historia.

KI arbetar också sedan 2015 för att genomlysa 1800-talets rasforskning och de anatomiska samlingarna, och för att möjliggöra återlämningar av mänskliga kvarlevor inom ramen för internationella överenskommelser och etiska regler. Fem återlämningar till urfolk har genomförts de senaste åren (Franska Polynesien 2016, Nordamerika 2017 och 2018, Nya Zeeland 2017 och Australien 2018). Ytterligare en repatriering till USA är beslutad, men har fått skjutas upp på grund av pandemin.

Syftet är att bidra till en försoningsprocess för urfolk som genom kolonialisering blivit förtryckta minoriteter i sina egna länder. Frågor om återlämning är komplicerade och vi för diskussioner med myndigheter i flera länder, däribland Finland, för att kunna garantera etiska och rättssäkra processer.

Karolinska institutet tar sitt historiska arv på största allvar. Vi får inte, och ska inte, tysta eller sopa vår historia under mattan. Tvärtom ska vi stödja och hålla liv i den kritiska debatt kring KI:s anatomiska samling och fel som har begåtts under historien.

KI:s ambition är att kritiskt gå igenom och öppet redovisa universitetets historia och att till hösten fatta beslut utifrån arbetsgruppens rapport och förslag. En konsekvens av detta arbete kan bli att vissa namn tas bort, och sådana beslut måste vila på en ordentlig genomlysning.

Detta fick också en del tackning från nyhetsmedier, däribland Sveriges radio finska.

Samhället var mitt i en pandemi och vi fortsatte att skriva med Karolinska institutet. 8 oktober 2021 skrev en av våra medlemmar till KI: ”kan du vänligen uppdatera oss om det som händer (och har hänt sedan sist) med KI:s livliga och täta dialog med finska myndigheter? Andra svenska myndigheter och politiken?”

Och svaret kom ganska omgående:

Snabbt svar på din fråga, i all hast: sedan vi skickade rapporten om de finska kvarlevorna till finska myndigheter förra våren har det inte hänt särskilt mycket, i alla fall inte som vi har kännedom om. Jag har dock vid några tillfällen kontaktats av journalister från finska/finskspråkiga medier som påstått sig ha information om att en förfrågan om återlämning från Finland skulle vara nära förestående, senast för någon månad sedan. Ännu har dock ingen förfrågan inkommit, vare sig direkt från finska myndigheter eller via svenska motsvarigheter. Vi har informerat både utbildningsdepartementet och Utrikesdepartementet om att frågan väckts och är behäftad med komplikationer - vi kan inte agera utan en förfrågan - men har ingen insyn i om det pågår dialog mellan svenska och finska regeringsföreträdare. Vi vet med andra ord inte mer än ni, tyvärr! Vi för dock viss dialog, och hoppas kunna få till ett möte med representanter för finsk arkeologi senare i höst.

Och kommitténs medlem skrev igen:

Tack för snabba svaret.

1) Vad består det här "viss dialog" av? Jag undrar särskilt i ljus av dina tidigare påståenden om att ni har "tät" dialog och "täta" och "aktiva" kontakter med finska myndigheter, för att nu säger du att det inte hänt någonting alls.

2) Du har vidare konstaterat att KI kan själv ta initiativ i repatrieringsärenden, även om det slutgiltiga beslutet att återlämna måste komma från politiken. Har ni tagit något initiativ i ärendet? (Jfr. repatriering av kvarlevor till USA som resultat av KI:s eget initiativ för några år sedan.)

3) Vad är detta för ett "möte med representanter för finsk arkeologi"? När kommer det att ske? Vilka ska delta (arkeologi är mitt f.d. huvudämne)?

4) Ni ska väl inte planera era aktiviteter och åtgärder baserat på vad media i ett annat land pratar? Låter konstigt.

Och KIs svar på detta:

Ska försöka besvara dina frågor i tur och ordning.

1 Vi hade tämligen tät dialog med finska myndigheter fram till dess att de fick rapporten. Därefter blev det ganska tyst, vilket förvånade oss lite - vi hade nog trott att det skulle komma ett formellt eller informellt besked om hur de önskade gå vidare. Samtidigt pågick ju pandemin vilket påverkat alla myndigheters arbete, vilket vi naturligtvis har förståelse för.

2 I fallet med de finska kvarlevorna varken kan eller får vi ta initiativ. Vi får inte utöva påtryckningar på andra självständiga länder, det vore att gravt överskrida våra befogenheter som svensk myndighet. Nordamerika är inte jämförbart eftersom det rör sig om ursprungsbefolkning, med en egen organisation för just repatrieringar.

3 Vi vet inte om eller när det går att få till, men vi har viss kontakt med företrädare för några arkeologiska institutioner via mail. Jag vill inte lämna ut deras namn då det inte rör sig om någon formaliserad kontakt ännu. Bakgrunden till kontakten är att en stor del av de kvarlevor som finns hos KI kommer från platser som grävts ut av finska arkeologer på senare tid - de kan alltså på ett vis betraktas som delar av finska arkeologiska samlingar.

4. Naturligtvis gör vi inte det. Jag nämnde det eftersom det illustrerar läget: vi vet väldigt lite om vad som pågår i frågan just nu. Huruvida det förs diskussioner t.ex. mellan svenska och finska regeringsföreträdare känner vi inte till.

Nu började man märka av en viss irritation i KI:s mejl. Men medlemmen i kommittén stod på sig:

Här kommer mina kommentarer och några svar på dina svar:

1. Informerade ni dessa finska myndigheterna om att ni skulle behöva en formell begäran från dem (du har ju tidigare sagt till oss att ni behöver en formell begäran från regeringsnivå)? De kan inte förväntas att känna till era praktiker (ni har ju inte ens haft några tills alldeles nys),

de befinner ju sig i ett annat land och dessutom jobbar inte med samma saker som ni. Då skulle man säkert vara så vänlig och informera dem om vad som behövs om man är samarbets- och välvillig.

2. Vet du inte att det finns en särskild statlig organisation i Finland för just repatrieringar och återbegravningar? Samma organisationen som tar hand om alla våra döda. Den heter evangelisk-lutherska statskyrkan i Finland. De är välberedda för sitt statliga uppdrag och (tro det eller inte!) är kvalificerade och legitima. Finnarna är dessutom ursprungsfolk i Finland (i kontrast till Sverige där majoritetsbefolkningen inte är ursprungsfolk) (som forskningen nuförtiden visar, är vi egentligen samma folk med samer och pratar samma språk). Evangelisk-lutherska statskyrkan i Finland är deras egen organisation för repatrieringar. Jag tror de ursprungsfolk i USA dit ni av eget initiativ åkte för att återlämna amerindiska kvarlevor hade ingen motsvarande organisation. Ni åkte ju dit och frågade runt omkring huruvida det fanns någon där överhuvudtaget som skulle kunna motta de kvarlevorna.

3. Våra döda är inga arkeologiska föremål. Att någon arkeolog grävt där betyder dessutom inte att ni ska samtala med dem. Det har varit blomplockare och bärplockare där också som rört jorden i området; ska ni bjuda dem in för samtal också? Varför inte istället finska kyrkan t.ex., eller hemortsföreningar från de byar där ni gravplundrat, deras församlingar, eller regeringsdepartment? De har mer med saken att göra än arkeologer som har ingen roll i diskussioner. Jag kan inte hjälpa misstankarna här att ni försöker åstadkomma fokusförflyttning här och representera våra döda som föremål. Men de är människor med mänskliga rättigheter. Konstigt att man måste säga det till forskare från Sverige som brukar ju gå runt omkring i världen och predika till alla om mänskliga rättigheter! Hur var det: humanitära supermakt, eller var det människorättssupermakt?

4. Vi kan bekräfta till er att ja, det finns en officiell, formell begäran på gång (bekräftat av våra kontakter inom

finska regeringen och riksdagen, bl.a. MP Pauli Kiuru som har varit involverad i diskussioner med det ansvariga ministeriet samt President Niinistös kansli), och att det redan förts diskussioner mellan finska utbildnings- och kulturministeriet och svenska ambassaden om saken. Är det kanske bäst då att ni börjar förbereda er till återlämningen? Eller ni föredrar att släpa fötterna efter er igen? Ni vill ju inte ge tillbaka våra finska kvarlevorna, så sade ju Olof Ljungström också, offentligt.

Jag får också poängtera att finska regeringen kritiserat er katalogiseringsarbete som bristfälligt och slarvigt och att den nu måste göra arbetet om själv. Hur långt sade du att de tog er att få fram det? Ett par år? Finska regeringen försöker att färdiggöra samma arbetet inom ett par månader. Vad det nu än säger om er arbetslust, eller deras.

27 oktober 2021 svarade KI på mejlet ovan genom att länka till två sidor på KI:s hemsida.

Sveriges radio finska kunde 17 oktober 2021 rapportera att Finland förberedde överlämningsanhållan till KI. Man citerar regeringsrådet Joni Hiitola: "Tanken är att skallarna ska återlämnas till samma ställe där de grävts upp, om det är en begravningsplats som inte är i bruk längre så ska de läggas i jord på respektive församlings nuvarande begravningsplats". Och i *Expressen* 19 oktober samma år kunde man läsa att Finland vill att Sverige ska lämna tillbaka de finska kvarlevorna. Den finska public servicekanalen *Yle* rapporterade samma dag på engelska om det hela.

Jag minns själv att jag blev väldigt glad över nyheterna och därmed skrev jag en text om detta i nättidningen *DIKKO* som publicerades 26 oktober 2021:

Under mitten av september har bland annat Aftonbladet och Sveriges radio rapporterat om att finska undervisningsministeriet kräver att kvarlevor från 82 individer som Gustaf Retzius grävde upp mitten av 1870-talet ska återlämnas.

Nyheten är glädjande för mig och andra aktivister som 2018 tog kontakt med Karolinska institutet (KI) om dessa kvarlevor med krav på återlämning och en ursäkt. Det känns lite som att vi måste fira att det faktiskt händer någonting. Under mötet med representanter från KI bemöttes jag och övriga som deltog med flera frågetecken som också säger något om hur svenska myndigheter och majoritetssamhället ställer sig till frågan om återlämning. Även om inbjudan till dialog och möte med Karolinskas representanter i sig var positivt lämnade det en viss besk eftersmak.

En sak som jag själv tidigt reagerade på var att Karolinska tog upp det faktum att bland Karolinskas representanter som närvarade vid mötet återfanns tre personer med någon koppling till de fem nationella minoriteterna, främst sverigefinnar och tornedalingar. Jag vet inte riktigt vad detta hade med saken att göra. Det var som att Karolinska ville ta udden av våra argument och det språk som jag och andra aktivister hade använt.

Att det finns nationella minoriteter representerade bland Karolinskas personal spelar väldigt lite roll när de samtidigt hänvisar till majoritetssamhällets lagar och dokument som, enligt KI:s representanter själva, hindrar dem från att ta beslut i frågan. Då spelar det ju ingen roll om man har någon form av relation till nationella minoriteter på papper eller i den egna släkthistorien eftersom majoritetssamhället talar genom ens egna munnar.

Karolinskas representanter kom även att under mötet och efterkommande mejlkonversationer med oss aktivister att hänvisa till att det behövs en officiell förfrågan från Finland och en finsk myndighet. Samtidigt skrev en finsk myndighet i form av Pälkäne församlings kyrkoherde Jari Kempainen. Det är just Pälkäne som kvarlevorna kommer ifrån.

KI ansåg även att det var en ”svår fråga” eftersom man aldrig har återlämnat något till en majoritetsbefolkning, trots att Finland vid tiden för Retzius utgrävning inte var en

självständig stat utan en del av det ryska imperiet. Vi fick även med underskrifter från personer som på ett eller annat sätt hade en koppling till byar varifrån kvarlevorna tagits ifrån. På själva mötet var även Sirpa Humalisto, vars släktingar finns avbildade i Retzius böcker om sitt besök i Finland och som dessutom enligt släktens egna berättelser ska ha mätts av Retzius under besöket. Med andra ord var vi inte helt "frånkopplade" från någon direkt relation till kvarlevorna utan vi representerade flera personer och myndigheter med anknytning till kvarlevorna.

Mötet med KI skapade som sagt mycket uppmärksamhet i Sverige och Finland. Svenska medier skrev mycket om frågan, om än inte i samma omfattning som i Finland. I takt med att intresset i svenska medier mattades av kom också samtalet med KI att bli mindre givande. I slutändan bad de oss att lämna dem ifred med frågor eftersom de behövde fokusera på att skriva en kartläggning om kvarlevorna.

Det blev också uppenbart att frågan i sig om de finska kvarlevorna kom att dribblas bort av KI. Vi som drev frågan under våren 2019 märkte av att man ivrigt försvarade Retzius minne. Att han var en viktig aktör i svensk rasbiologi bemöttes med att han även gjorde andra viktiga bidrag till vetenskapen eller så ansågs vår belysning av Retzius rasbiologiska forskning som att vi likställde honom med Hitler. Dock var det aldrig vår avsikt att utifrån ett antingen-eller-tänkande slänga Retzius på historiens sophög, men det går tydligt att se de dåliga sidorna hos någon som Retzius också.

I andra sammanhang frågade KI öppet till journalister vad som skulle hända med det svenska kulturarvet, som dessa kvarlevor och andra tydligen är, om vi ska återlämna allt. För det första var vår tanke aldrig att en återlämning av andra minoriteter och urfolks kvarlevor skulle lösas av oss som grupp. Det framgår av riktlinjer, internationella såväl som svenska, kring återlämning måste ses utifrån sin egen kontext och diskuteras var för sig. Att de finska kvarlevorna skulle återlämnas har med andra ord lite eller inget alls med

andra krav på återlämning. Det framgår av diskussionen som förs på forskarnivå men så fort diskussionen sker i nyhetsmedier och andra offentliga rum försvinner denna avgränsning totalt.

Ju mer jag tänkte tillbaka på händelseförloppet är det mycket märkliga saker som har sagts och gjorts från Karolinska Institutets sida. Det är samtidigt inte särskilt förvånande. När jag läst upp om den vetenskapliga och populärvetenskapliga debatten om återlämning av kulturarv och kvarlevor är det uppenbart att majoritetssamhället ser den här typen av kvarlevor som sitt eget kulturarv. Det blir inte bara en strid om kvarlevor utan en strid om historieskrivningen. Att Sverige har svårt att hantera sin historia är inte direkt nytt för mig, men att det kan ske via så absurda metoder gör mig fundersam på om rättvisa i de här frågorna kommer att vara möjlig i framtiden. Inte bara för sverigefinnar utan också romer, samer, judar och tornedalingar.

Den plötsliga vändningen

1 april 2022 publicerade *Yle* ett längre reportage om att Finland startat en process att få tillbaka kvarlevorna från Sverige. Man intervjuar bland annat rektor Ole Petter Ottersen, rektor vid Karolinska Institutet, om det hela. ”När vi ser tillbaka på det som hände 1873 så är det utifrån dagens etiska värdegrund helt oacceptabelt”, säger han till *Yle*. Han menar även att kvarlevorna inte har något egenvärde för KI: ”Det är ett helt legitimt krav och kvarlevorna har inget egenvärde för KI. Vi önskar att så snabbt som möjligt överlämna dem till Finland, men det måste först hanteras på regeringsnivå”. Han påstår också att man startade en dialog redan 2018 för att få till en återlämning: ”När kravet kom 2018 så satt vi igång en dialog och sedan dess har vi försökt påverka myndigheter för att detta ska kunna tas i mål”. Samtidigt kan han inte säga när kvarlevorna lämnas tillbaka: ”Jag vågar inte säga något om tidtabell, det beror också på hur snabbt mottagaren kan agera för att ta emot kvarlevorna. Men vi kommer göra vad vi kan gör att det här ska ske så etiskt, korrekt och snabbt som

det bara går”. Kommittén valde att skriva en debattartikel som publiceras i *Altinget* 20 april 2022:

Den 29 mars i år höll Karolinska institutet ett hybridseminarium i universitets etikråds regi. Ämnet var Karolinska institutets mänskliga anatomiska samlingar. Trots att en stor del av samlingen utgörs av förtryckta folkgrupper, såsom urfolk, nationella minoriteter och andra folkslag rasifierade som minoriteter, var inte en enda representant för någon av grupperna inbjudna som talare på seminariet. I stället skulle fyra svenska och norska forskare, enligt informationstexten i seminariet, diskutera kring hur man skulle bemöta ”krav på repatriering”. Två andra frågor som skulle behandlas under seminariet var ”Vem bestämmer?” och ”Bör samlingarna användas till forskning och historiska utställningar?”

KI-forskarna och rasbiologerna Anders och Gustaf Retzius samlade under 1800-talet in kroppsdelar att forska på under sina resor runtom i världen. Kvarlevorna införskaffades medelst gravplundring, handel och från döda kroppar som ”ingen gjort anspråk på”, i till exempel fattighus. Kvarlevorna utgjordes framför allt av kranier, som användes för att utveckla skallindex, kvoter av skallmått som forskarna menade kunde urskilja folks intelligens och förmåga att upprätthålla en högre civilisation. Genom skallmätningar fastslog Gustaf Retzius att Sverige hade det renaste folket i den germanska rasgrenen, och var det ädlaste av alla vita länder, i bemärkelsen att den svenska befolkningen var den allra vitaste.

Rasbiologen Herman Lundborg tog fasta på Gustaf Retzius forskning och öppnade Rasbiologiska institutet år 1922 med Retzius läror som grund. Mindre än 20 år senare användes samma kvasivetenskapliga raslära för att rättfärdiga ett av världens största och mest välkända folkmord.

Trots den katastrofala inverkan som rasbiologin och rasforskningen haft och ännu i dag har på vårt samhälle, vägrar Karolinska institutet att benämna Anders och

Gustaf Retzius forskning för vad det faktiskt var – rasbiologi. De menar i stället att det är "antropologi". Genom att hårdnackat fortsätta vägra dialog med de folk vars förfäders uppgrävda kvarlevor förvaras i kartonger i Hagströmerbibliotekets källare, och kalla samma kvarlevor för "statlig egendom" och arkeologiska föremål, begår de ytterligare övergrepp i kolonialismens namn. Många av de folk vars kvarlevor förvaras i källaren, har inte ens blivit underrättade av universitet om kvarlevornas existens.

Karolinska institutet har sedan studentgruppen Strävas protester mot bland annat föreläsningssalen och gatan Retzius, som uppkallades efter den rasbiologiske forskaren år 2005, tillsatt en "arbetsgrupp" som ska utreda frågan om deras universitetets historiska arv. Arbetsgruppen har en obefintlig representation av de folkgrupper som Retzius en gång dömde ut som låga och obegåvade. Gruppens ledare Gert Helgesson, professor i medicinsk etik, har vid flera tillfällen klargjort att han inte anser att representation är viktigt. Gruppmedlemmen Thomas Söderqvist har på sociala medier skrivit att han önskar att gruppen inte hade existerat, och avfärdat kraven på representation som "identitetspolitik".

Att fyra svenska och norska forskare på inbjudan av Karolinska institutet tillåts diskutera om huruvida judiska, finska, peruanska och samiska kranier ska ställas ut på museum är för oss ofattbart. Det är en tydlig signal till folken som utsatts för Karolinska institutets övergrepp, i den så kallade vetenskapens namn, att man inte bryr sig om våra röster och att universitetet varken vill konfronteras med eller ta ansvar för sin egen historia.

Vi tänker inte längre sitta tysta medan höga herrar beslutar om konsekvenserna för sina egna institutioners övergrepp. Vi har i flera år försökt ha en dialog med Karolinska Institutet utan resultat. Vi har blivit avfärdade, respektlöst bemötta, inte erhållit svar överhuvudtaget på vissa frågor och kontinuerligt bemötts med fabricerad och/eller motstridig information. Karolinska institutet har även

bett oss att sluta kontakta dem, med motivationen att de behövde ”arbetsro”.

Vi vänder oss nu därför till Sveriges regering: Vi kräver att ni börjar lyssna på oss som det ytterst berör, och håller Karolinska institutet ansvarigt för både historiska och pågående övergrepp. Det är en grundförutsättning för att denna nation med sitt mörka förflutna slutligen ska kunna läka från historiens våld.

Karolinska svarade med en replik signerad Ole Petter Ottersen som publicerades 25 april 2022 i *Altinget*:

Sedan flera år har Karolinska institutet (KI) tagit initiativ för att rikta ljus på vårt historiska arv. Ambitionen är att sätta in frågan i en nutida kontext. Detta inkluderar också sådana delar som i dag framstår som olämpliga och oacceptabla.

Det här har bland annat lett till att vi tagit fram olika rapporter och underlag, tillsatt en särskild arbetsgrupp som ska se på KI:s historia på ett samlat sätt – och då särskilt de problematiska delarna – samt arrangerat interna och externa möten, seminarier och föreläsningar. Vi har också sett över våra minnesmärken och hur vi namnger våra lärosalar och byggnader, något som lett till att vi ändrat en del namn på KI:s campus i Solna.

Sammantaget har vi, sedan den här översynen inleddes, ägnat mycket tid till att lyssna, diskutera, fundera och ta fram olika former av fakta, information och åsikter. Att öppet ta fram detaljer ut vårt förflutna som vi inte känner stolthet över i dag görs inte med lätthet. Vi är medvetna om att vi bjuder in till kritik och anklagelser mot oss. Den artikel som Altinget publicerade den 19 april är ett exempel på detta.

Låt oss först och främst framhålla att den här diskussionen är både viktig och nödvändig. Med det sagt vill vi gärna kommentera en del av den kritik som debattörerna framför.

Det är riktigt att KI bjöd in fyra forskare till det seminarium om mänskliga kvarlevor som tas upp i artikeln. Syftet var att få en uppdaterad bild av forskningsläget och ta del av de erfarenheter som finns om hur andra aktörer agerat i förhållande till sina anatomiska samlingar. Det innebär inte att vi utestänger andra grupper från att delta eller närvara i det här arbetet. Vi har etablerat kontakt med företrädare för samtliga svenska nationella minoriteter (varav en avböjt att vara med i den fortsatta processen). Vi har också anordnat flera möten och haft dialog på andra sätt under de senaste åren.

Att detta skulle vara ”en tydlig signal till folken som utsatts för Karolinska institutets övergrepp, i den så kallade vetenskapens namn, att man inte bryr sig om våra röster och att universitetet varken vill konfronteras med eller ta ansvar för sin egen historia” är en utsaga som vi inte håller med om.

Under själva seminariet fanns det ordentligt med tid för frågor och diskussion. Här tog också en av undertecknarna till artikeln ordet och framförde sina kritiska synpunkter från podiet. Det är just så en debatt ska vara på ett universitet – det ska vara högt i tak.

Debattörerna skriver att KI genom att ”hårdnackat fortsätta vägra dialog med de folk vars förfäders uppgrävda kvarlevor förvaras i kartonger i Hagströmerbibliotekets källare, och kalla samma kvarlevor för ’statlig egendom’ och arkeologiska föremål, begår (...) ytterligare övergrepp i kolonialismens namn”.

Det står naturligtvis artikelförfattarna fritt att hävda detta. Till bilden hör dock att KI de senaste sju åren genomfört flera så kallade repatrieringar (återföranden) av mänskliga kvarlevor till urfolk i bland annat Nordamerika, Australien och Nya Zeeland. Ytterligare en kommer att ske inom kort.

KI har också haft dialog med bland annat Kommittén för

återlämnandet av finska kvarlevor, liksom med representanter från finska aktörer – det gäller då de 80-tal finska kvarlevor som togs från finska ödekyrkogårdar under andra halvan av 1800-talet. KI har offentligt bett om ursäkt för vad som skedde för 150 år sedan, men det innebär inte att vi ”bara” kan skicka tillbaka kvarlevorna till Finland utan att det finns en ordentlig struktur för det. Att KI gjorde ett stort misstag då får inte leda till att vi ska göra ett nytt misstag nu. Det måste ske på ett korrekt sätt, med rätt mottagare och på ett sätt som accepteras av alla involverade, inklusive officiella finska och svenska företrädare. Det är bättre att det här görs rätt än att det görs snabbt.

Karolinska Institutet – som många andra universitet och museer i vår omvärld – har förvärvat anatomiska samlingar på ett oetiskt sätt. Det är ett sorglig arv från en förgången tid. Vi har nu tagit en rad initiativ för att granska och förhålla oss till vårt förflutna. I den här processen behöver vi en vetenskaplig diskurs, dialog med berörda minoriteter och befolkningar och ett välkomnande av debatt och kritik. På det här sättet ska vi kunna vårda kvarlevorna med samma respekt och värdighet som vi visar människor som lever i dag.

Sen blev det tyst ett tag. Jag blev tillsammans med andra inbjuden till ett panelsamtal om mänskliga kvarlevor på Karolinska Institutet. Förutom jag, som representerade kommittén, fanns även representanter från afrosvenskarnas riksförbund, Latinamerikagrupperna, läkare mot rasism, Svenska Kyrkan, Umeå universitet och Karolinska Institutet. Vi som skulle delta instruerades att hålla ett kortare anförande och jag valde att läsa upp min text ”Vem äger historien?” Som tidigare publicerats i *Fjärde Världen* 1-2 2022:

Under de senaste åren har flera aktuella frågor som rör svensk historia, dess behandling av minoriteter och urfolk samt historiebruk kommit i dagen. Exempelvis har frågan om att återlämna samiska mänskliga kvarlevor och kulturföremål blivit aktuellt. Nordiska museet meddelade i december 2021 att man skulle lämna tillbaka samiska kulturföremål. På Karolinska universitetssjukhuset drev

studenter aktivt frågan om att byta namn på lektionssalar som namngetts efter kända svenska rasbiologer, däribland Gustaf Retzius.

Nyhetererna är glädjande, men inte helt oväntat har röster dykt upp i debatten som ställt den ack så typiska frågan när majoritetssamhällets historieskrivning hotas: Vad händer med historien? Kommer inte detta att leda till en historielöshet? Borde vi inte lära oss av historien?

Det är såklart viktiga frågor som samtidigt skymmer det faktum att historieskrivningen sällan eller aldrig är helt neutral eller ens utgår från både minoriteters och urfolks perspektiv i lika hög grad som majoritetens.

Jag har själv svårt att se att återlämningar av mänskliga kvarlevor och kulturföremål skulle leda till några förändringar i hur vi ser den svenska historien. Om inte annat lyfter det fram den svenska historiens mörka kapitel som vi tyvärr sällan möts av vid skolbänken som elever. De som ställer den här typen av krav har i min mening faktiskt lärt sig av historien och de agerar utifrån vad de vet.

För vad lär man sig av mänskliga kvarlevor som ligger gömda på ett lager i något arkiv? Att utgå ifrån att det skulle vara bättre att de låg kvar på dessa hyllor i stället för att lämna tillbaka dem är att se dessa kvarlevor som objekt som ska ägas av någon. Och denna någon är i detta fall det svenska majoritetssamhället.

Vad lär vi oss då av lektionssalar som är namngivna utifrån svenska rasbiologer? Det korta svaret är ingenting. Utan en historisk bakgrund, som ju inte ges i den svenska skolan, är det ingen som kan se sambandet. Om de såg sambandet skulle de nog, likt studenterna på Karolinska, protestera.

Vad lär vi oss då av lektionssalar som är namngivna utifrån svenska rasbiologer? Det korta svaret är ingenting. Utan en historisk bakgrund, som ju inte ges i den svenska

skolan, är det ingen som kan se sambandet. Om de såg sambandet skulle de nog, likt studenterna på Karolinska, protestera.

Sveriges nationella minoriteter. Det framgick att man ofta är tvungen att hoppa över nationella minoriteter i undervisningen för att det inte finns tillräckligt med tid.

Sveriges Radio fann även i samma undersökning att andelen undervisningstimmar som användes för att lära ut om nationella minoriteter per läsår i årskurs 7–9 varierade mellan 1 och 8 timmar. Enligt 1 av 4 högstadielärare undervisade man inte alls om nationella minoriteter.

Vad var orsakerna? Brist på läromedel om de nationella minoriteterna. Då var detta sex år efter att undervisning om de fem nationella minoriteterna blev obligatorisk. Tyvärr går det inte att följa upp förhållandet i nutid eftersom det inte finns någon återkommande årlig inventering kring läromedel och antal undervisningstimmar som ägnas de nationella minoriteterna.

Så kom också Skolverkets förslag 2019 att man borde ta bort undervisningen om de nationella minoriteterna i årskurs 7–9. Ett förslag som tack och lov fick nobben den 14 augusti 2020. Ändå kan man konstatera att det inte är allas historia som anses lika viktig. Majoritetens historia går före minoriteter och urfolk.

Med detta i åtanke kan man fråga sig vem som är historielös i sitt agerande? Inte är det minoriteter och urfolk som kräver att mänskliga kvarlevor och kulturföremål ska återlämnas. Eller att lektionssalar ska byta namn. Den som är historielös är den som tror att detta skulle leda till historielöshet.

Om inte annat borde man se det som en möjlighet att lära sig av historien. På riktigt.

Innan och efter samtalet intervjuades jag och en annan

medlem av kommittén av nyhetsmedier om hela processen. *Svt Utiset* och *sveriges radio finska* var på plats. Det som fick störst genomslag var ett reportage i *Hufvudstadsbladet* som publicerades 23 september 2022:

Under den första tiden fick man till stånd en dialog med KI:s styrelse. Den utmynnade i mejlutväxling som sedan dog ut när institutet bad om lugn och ro för att reda ut frågan kring återbördandet

Efter det har det i praktiken inte hänt någonting. Eller det har hänt men från Finland, från Undervisningsministeriet.

– Vad vi har förstått, säger Stellan Beckman, vill Karolinska institutet att det ska vara en process där det är myndigheter från svenska och finska sidan som ska sköta det hela.

– Vi som grupp är inte med i det, säger han.

Under veckan arrangerade Amnesty Såpmi en diskussion om de mänskliga kvarlevor som finns kvar i Karolinska institutets samlingar.

Där pångterade Gert Helgesson som är professor i medicinsk etik och leder institutets etikråd att det är oerhört många regler och lagar som måste följas för att de här återlämningarna ska ske på korrekt sätt. Det måste finnas en part som kan driva saken.

– Det har vi ju, säger Beckman, vi har både Pälkäne församlings och Sirpa Humalisto som har släktingar som blev skallmätta av Gustav Retzius.

– Vi skickade skrivelse till det svenska utbildningsministeriet men vi blev bollade tillbaka till Karolinska institutet. Så det är ett evigt förskjutande av ansvar men det är ingen som lyssnar på oss.

Mycket som sades av mig och den andra kommittémedlemmen fick KI att ilska till. De svarade med en replik publicerad i *Hufvudstadsbladet* 27 september 2022 signerad av Eva Åhrén och Maria Josephson:

I artikeln säger en av medlemmarna i Kommittén för återlämnande av finska kvarlevor att KI "vill" att frågan om de finska kvarlevorna ska vara en process mellan myndigheter från Sverige och Finland. Det stämmer inte.

KI har som svensk myndighet en skyldighet att agera i enlighet med de lagar som gäller i Sverige, och den etablerade praxis som svenska Riksantikvarieämbetet och internationella organisationer som International Committée of Museums rekommenderar för återlämning av kvarlevor.

Enligt svensk lag ska mellanhavanden med andra självständiga nationer hanteras på regeringsnivå. KI varken får eller bör försöka påverka finska myndigheter i denna fråga. KI kan heller inte starta en självständig process med Pälkäne församling eftersom det vore att förbigå centrala finska myndigheter. Praxis för återlämning av kvarlevor innebär i korthet att kvarlevor från urfolk kan återlämnas efter utredning och beslut från Utbildningsdepartementet, om önskemål inkommit från legitim representant för rätt urfolk.

KI har efter noggranna utredningar återlämnat mer än 30 kvarlevor till urfolk och nationella minoriteter sedan 2011. De kvarlevor från Finland som Kommittén önskar ska återlämnas kommer inte från ett urfolk utan från Finland, som är en självständig nation. Finska myndigheter arbetar för närvarande med frågan om de finska kvarlevorna i KI:s samling. Det hela handlar alltså inte om vad KI vill, utan om att vi måste följa de lagar och regler som finns. KI har utrett och förberett frågan, så att vi skyndsamt kan behandla en begäran om återlämning om vi får in en sådan från finska myndigheter.

Den journalist på *Hufvudstadsbladet*, Richard Nordgren, som publicerade reportaget från panelsamtalet skrev också ett svar till KI under deras replik:

Det som av Karolinska institutets företrädare kallas för svepande anklagelser kan av andra tolkas som kritik. Att inte företrädare för grupper som jobbar med repatrieringen av de mänskliga kvarlevorna över huvud taget tas med i diskussionerna tyder på nonchalans från institutets sida. Att hänvisa till myndighetsförfarande känns som en bortförklaring för de grupper som jobbar med frågan om återlämningen. För att inte råka ut för den typens

kritik som kommittén för återlämning av finska kvarlevor riktar mot institutet kanske det kunde vara på sin plats att låta dem få veta hur processen fortskrider.

Och kommittén valde att skriva ett svar som publicerades i *Hufvudstadsbladet* 4 oktober 2022:

I sin insändare (HBL 27.9) försvarar Eva Åhrén och Maria Josephson Karolinska institutets (KI) passivitet i frågan om återlämning av från Finland gravplundrade mänskliga kvarlevor. Enligt skribenterna måste frågan hanteras på regeringsnivå utan KI:s inblandning för att Finland är en självständig nation.

KI får inte heller ”påverka” finska myndigheter i ärendet, menar de, och utredningen och beslutet i ärendet ska göras av svenska utbildningsdepartementet, inte KI, som första steget i processen. Också svenska lagar och internationella regler påstås på något sätt hindra återlämning till just Finland. Över huvud taget kan och får KI inte agera självmant i frågan; de kan bara sitta och vänta på order från andra, utan möjlighet och makt att själv ta något som helst initiativ.

Inget av detta stämmer.

KI har inte haft några problem med att ta initiativ och förbigå centrala statliga myndigheter när det gäller kvarlevor de återlämnat till Australien, Frankrike, Nya Zeeland och USA – alla självständiga nationer sist vi kollade. Det har på eget bevåg uppsökt mottagare i lokala civilsamhället i andra länder: ”Vi har (...) tagit initiativ till att kontakta urfolksrepresentanter i Nordamerika”, stoltserar KI på sin hemsida; ”dessa kontakter har (...) resulterat i flera återlämningar”.

Det som är omöjligt för KI i det finska fallet har annars varit normalpraxis: ”För att kunna repatriera [kranier] har vi tagit hjälp av (icke-regeringsaktörer utomlands) för att knyta kontakter med (möjliga mottagare)”, berättar Åhrén

– alltså har KI inte bara kunnat kringgå statliga aktörer, på eget initiativ, det har inte ens behövt ha någon idé än om vem det kommer att återlämnas till när det väl initierat återlämningsprocessen.

Enligt KI:s egna riktlinjer är det även möjligt för KI att uppsöka nationer (som till exempel Finland) som mottagare. I stället för ”påverkan” borde Åhrén och Josephson då tala om KI:s informerings- och faciliteringsplikt: KI ”ska facilitera repatriering” som ska ”gå före andra intressen”, vilket innebär att KI måste ”informera (till exempel minoriteter och nationer) om möjligheten till repatriering”. Det har KI valt att inte göra i det finska fallet: ingen i Finland visste om Retzius' gravplundringar och att det fanns finska kvarlevor på KI när vi själv informerade aktörer där, från staten till hembygdsföreningar och lokala församlingar, om dessa.

Vad gäller statliga regleringar är det enligt svenska regeringskansliet KI som utreder ärendet och kan ta initiativ till att lämna en begäran om att få överlåta kvarlevorna – inte Utbildningsdepartementet, som Åhrén och Josephson påstår. Inte heller finns det någonting i juridiska ramar som hindrar överlämningar till Finland. Det som inte är förbjudet är tillåtet.

Det enda som konstateras av Riksantikvarieämbetet är att krav på återlämnande av mänskliga kvarlevor kan komma från nationer, minoriteter, grupper eller enskilda individer, även släktingar till de personer vars kvarlevor det handlar om, och att särskild hänsyn och respekt bör visas för kravställarens perspektiv. Minoriteter, grupper, individer, släktingar, ett nationellt minoritetsperspektiv – alla dessa har varit med i vårt krav till KI. Det kan alltså också vara en nation som lämnar kravet, men det behöver inte vara så. Icoms etiska regler slår endast fast att alla begäranden ska hanteras skyndsamt, med känslighet och respekt (vilket inte varit fallet här).

Enligt KI själv är syftet med återlämningar ”främst ett försoningsarbete i vilket en samlingsförvaltare tar ansvar

för sitt förflutna, erkänner sina överträdelser och inleder ett arbete för att förbättra relationerna med de människor som blivit kränkta av den tidigare hanteringen av deras förfäders kvarlevor”. Det finns ett krav för initiativ och handling inbyggt i detta uttalande som KI aktivt bör anamma.

Om Åhrén och Josephson hade ägnat en tiondel av den tid de under de sista sju åren lagt på att försvara KI:s beslagtagande av de stulna finska kvarlevorna för att arbeta för en repatriering hade vårt folks släktingar vilat i jorden de en gång stals ifrån för längesen.

Av någon anledning måste det här utbytet ha påverkat KI väldigt starkt. Från att tidigare ha sagt att de inte kan påverka andra myndigheter kring återlämning publicerade plötsligt KI:s dåvarande rektor Ole Petter Ottersen ett blogginlägg på KI:s hemsida daterat 25 oktober 2022:

Vid Karolinska Institutet finns i dag cirka 800 mänskliga kvarlevor. Omkring 80 av dem kommer från Finland och flertalet hämtades till Sverige i samband med utgrävningar av ödekyrkogårdar som genomfördes 1873 av Gustav Retzius med kollegor.

Just dessa kvarlevor från Finland har väckt uppmärksamhet i båda länderna, bland annat för att flera organisationer krävt att kvarlevorna ska lämnas tillbaka till vårt östra grannland.

Jag vill betona att KI inte har några skäl att behålla dessa kvarlevor i våra anatomiska samlingar. Tvärtom, vi vill återbörda dem till Finland. Detta bygger dock på att det finns tydliga överenskommelser och rätt mottagare i den processen. Retzius och hans kollegor gjorde fel 1873. I dag ter sig en sådan handling djupt oetisk. Vi har också offentligt bett om ursäkt för KI:s del av vad som skedde då. Just på grund av denna bakgrund blir det så oerhört viktigt att vi gör rätt den här gången. Återlämningen måste ske på ett sätt som är formellt korrekt och med den respekt och etik som ett ärende med en sådan dignitet kräver.

Eftersom det rör sig om kvarlevor som inte tillhör urfolk, gäller inte de internationella överenskommelser som reglerar så kallad repatriering. Här måste Sverige och Finland komma överens på regeringsnivå. KI har sedan tidigare gjort klart att universitetet är berett att aktivt medverka och bidra till en lösning. Nu tar vi det här ett steg till.

I ett brev till svenska UD lägger jag fram ett konkret förslag som skulle innebära att kvarlevorna kan återlämnas till Finland under nästa år, 150 år efter att de fördes därifrån. För att vara helt transparent i den här processen publicerar jag brevet i sin helhet här nedan.

Det är min förhoppning att vi – Finland, Sverige och KI – på detta sätt kan komma fram till ett värdigt, respektfullt och hänsynsfullt avslut i en fråga som engagerar.

Sen citerar han ett brev till svenska UD och avslutar sitt blogginlägg med följande:

Låt mig avslutningsvis betona att det är och har varit vår ambition och policy att vara proaktiva och transparenta i de frågor som rör KI:s historiska arv. Det är också viktigt att känna till att KI under senare år genomfört flera repatrieringar till minoritetsbefolkningar och att vi arrangerat öppna debatter arrangerande av vårt etikråd.

Jag förstår att det fortsatt kan riktas kritik mot KI och att det är en debatt som vi måste förhålla oss till. Vi får aldrig glömma eller gömma de misstag vi har gjort i vår historia. Att mörka misstag ökar risken för att vi återupprepar dem.

Samtidigt måste vi komma fram till avslut där det är möjligt och detta måste ske på ett värdigt och respektfullt sätt.

Och 7 november samma år intervjuades Ole Petter Otterson av *SVT Utiset* om processen:

Ole Petter Ottersen: Vi önskar ju nu på KI att vara proaktiva i den här frågan så att vi kan få det här ärendet till ett värdigt avslut.

Reporter: Varför har det tagit tid?

Ole Petter Ottersen: Ett sådant ärende ska ta tid. Vi måste veta exakt vad vi ska göra.

Reporter: Varför kan inte KI lämna över kvarlevorna själva när de finns i deras ägor?

Ole Petter Ottersen: Nä, men det är inte möjligt för KI att göra det på egen hand. Det är regeringen som har ägarskap till kvarlevorna. Det vore helt fel av oss att försöka och göra ett återlämnande utan att regeringen har kopplats in. Det skulle inte vara i linje med internationell praxis.

Reporter: Men samiska kvarlevor då?

Ole Petter Ottersen: Det är ett helt annat system när vi pratar om urfolk. Där finns det en praxis och det är inte så svårt att repatriera till urfolk. Det här är en helt speciell situation när vi pratar om en majoritetsbefolkning där vi då ser att vi måste våra regeringar till att ingå en överenskommelse så att det här kommer på plats.

Reporter: Kan processen fördröjas?

Ole Petter Ottersen: Vi försöker nu att göra UD klar över att det nästa år är 150 år sedan Gustaf Retzius åkte till Finland och gjorde det här som är djupt oetiskt: tog kvarlevor från ödekyrkogårdar i Finland hit till Sverige. Vi tycker ju att det vore perfekt om man nu 150 år efter att det här hände att vi kunde göra det här bra igen. Vi har ett återlämnande till Finland.

Vändningen som KI gjorde den där hösten 2022 var märkliga att bevittna, men någonting måste det ju handla om. Exakt varför man gick från att fortsätta hävda att man inte kan vara proaktiv ena dagen till att en annan stoltsera med att man varit proaktiv och vill vara proaktiv i detta ärende är märkligt. Kanske handlade det om att man behövde hantera dålig publicitet? Jag kan bara spekulera och läsaren får gissa sig till

vad det handlade om.

Personligen kände jag både en positiv känsla, men det var också något av en bitter eftersmak. Jag skrev en text till *DIKKO* med titeln ”Med hänsyn och respekt för kravställarens perspektiv” som publicerades 11 november 2022:

Den 25 oktober publicerade Ole Petter Ottersen, rektor på Karolinska institutet, ett inlägg på institutets hemsida med titeln ”De finska kvarlevorna: Det är dags att komma till avslut”. När jag och alla andra i kommittén för återlämnandet av finska kvarlevor såg detta blev vi förvånade över att Karolinska institutet valt att göra vad som i våra ögon känns som en tvärvändning.

Processen att få KI att lämna tillbaka de 80 kvarlevor som kommer från Finland inleddes av oss i kommittén redan 2018 genom att kontakta KI. Kvarlevorna grävdes upp på ödekyrkogårdar av rasbiologen Gustaf Retzius 1873 då han reste till Finland för att bevisa (en gång för alla) att finnarna var en främmande ras.

Redan vid själva mötet med Karolinska institutets representanter märkte vi av en viss motvillighet att påbörja en återlämningsprocess. Man hävdade bestämt att KI inte kan göra något på egen hand utan att det måste komma ett beslut från regeringen. De hävdade även att man var i en process att kartlägga alla kvarlevor som då fanns i KI:s ägo eftersom de förteckningar som tidigare fanns brann upp i en eldsvåda 1892.

Mötet ledde till att vi inledde en mejlkonversation med Kis representanter som dessvärre inte kom någon vart. Särskilt märkbart blev det när intresset från svenska medier dog ner. I Finland var diskussionen i tidningar och medier mer grundlig och fortsatte under lång tid. I Sverige var det inga politiker på riksdagsnivå som visade intresse. I Finland kom Finlands president Sauli Niinistö att uttala sig om ärendet och vi fick kontakt med en politiker i den finska riksdagen.

Fram tills Ottersens inlägg har vi i kommittén känt oss

frustrerade över KI:s behandling av ärendet. Ibland har vi noterat märkliga uttalanden från KI:s representanter om det hela. Nu tjänar de inget till att redogöra för dem här. Men vi kan fråga oss varför Ottersens inlägg kommer just nu och inte tidigare? Vad är det som egentligen har hänt?

Tisdagen 20 september medverkade jag med flera andra i ett panelsamtal om mänskliga kvarlevor på karolinska institutet. Samtalet arrangerades av Amnesty Sápmi och det fanns inte bara sverigefinska och samiska perspektiv representerade. Bland de nyhetsmedier som närvarade återfanns Sverige radio finska och SVT uutiset. Även en reporter från Hufvudstadsbladet, en finlandssvensk tidning, närvarade och intervjuade mig.

I intervjun med Hufvudstadsbladet uttalade jag mig med att det verkar ligga viss prestige i vilka ärenden kring återlämning som får prioritet. Tydligen fick detta uttalande KI:s representanter att tända till, eftersom de svarade med ett argt debattinlägg i samma tidning kort därefter. Vi i kommittén svarade då med ett debattinlägg på KI. Den som vill kan gå och läsa hela utbytet själv och dra egna slutsatser.

I skuggan av allt detta är det inte konstigt att Ottersens inlägg kom just när det kom. Men det verkar finns flera lager i beslutet. Lager som vi i kommittén måste gissa oss till eftersom vi står utanför hela processen och endast får veta något om media rapporterar om det eller om KI själva går ut med något via sina kanaler.

SVT uutiset sände 7 november ett reportage om KI:s nya linje. Där intervjuas också Ottersen. Ottersen säger att han önskar att KI nu ska agera mer proaktivt i frågan så att den kan få ett värdigt avslut. Som svar på frågan varför det tagit tid menar han att ett sådant ärende måste ta tid för KI måste veta exakt vad de ska göra. I mina öron är det vad KI har hävdat ända från början. Saker och ting måste ta tid.

Ottersen säger även att det är i slutändan regeringen

som har ägarskap till kvarlevorna. Det vore helt fel av KI att försöka göra ett återlämnande utan att regeringen har kopplats in för det skulle inte vara i linje med internationell praxis. Återigen något som KI alltid har hävdad från början.

Men sen kommer det två saker som fick mig att fundera. Ottersen svar på frågan om varför det inte är möjligt att återlämna finska kvarlevor när samiska kvarlevor blivit återlämnade vid flertal tillfällen är att det handlar om urfolk. Med de finska kvarlevorna handlar det om en majoritetsbefolkning och då måste regeringar ingå i en överenskommelse för att ett återlämnande ska bli av.

Även om vi nu skulle hålla med Ottersen i att det handlar om en majoritetsbefolkning, och därav blir en fråga av en annan art, så verkar han (och KI rent generellt) glömma bort Riksantikvarieämbetets Stöd för museer i återlämnandeärenden från 2020. Där framgår tydligt att det finns helt andra riktlinjer för återlämning till urfolk. Men det framgår även att minoritetslagen (2009:724) ska beaktas. Där fastslås det att de nationella minoriteterna ska ges möjlighet till inflytande och samråd i frågor som berör dem. Vi i kommittén utgör just en nationell minoritet i egenskap av att vara sverigefinnar.

I Riksantikvarieämbetets riktlinjer framgår även att de ”etiska reglerna förordar att museerna bör vara beredda att påbörja samtal om återlämnande av kulturföremål till ett ursprungsland eller ursprungsfolk.” Det är alltså lite svårt att förstå varför det skulle vara svårt att återlämna kvarlevor till Finland när det ändå är Finland som är ursprungslandet för kvarlevorna. På samma sida framgår det även att krav ”på återlämnande av mänskliga kvarlevor kan framföras av till exempel nationer, minoriteter, grupper eller enskilda individer.” Ingår inte kommittén i någon av dessa kategorier?

Vad KI verkar ha svårt att förstå att det som väckt mest irritation och ilska från oss i kommittén är den bristande transparensen från deras sida. Vi i kommittén hade velat få

mer insyn i processen. Förutom något halvår efter mötet mellan kommittén och KI så har vi varit utestängda från processen. ”Vid alla krav på återlämnande av mänskliga kvarlevor”, skriver Riksantikvarieämbetet, ”bör särskild hänsyn och respekt visas för kravställarens perspektiv.” Jag har svårt att se var någonstans man visat hänsyn och respekt för kommitténs perspektiv.

I SVT uutisets intervju med Ottersen avslutar han med att säga att KI försöker att göra utrikesdepartementet klar med att det år 2023 är 150 år sedan Gustaf Retzius åkte till Finland och tog kvarlevor från ödekyrkogårdar till Sverige. Ottersen menar att det vore perfekt om man till 150 år efter att det här hände kan göra det bra igen.

Jag kan undra om KI:s beslut att plötsligt bli mer proaktiv beror på att frågan fått ny aktualitet tack vare panelsamtalet. Det är mycket möjligt. Plötsligt hamnar man i skottgluggen igen när man helst inte vill det. Sen kanske det är så att KI vaknade upp en dag och insåg att det nästa år är 150 år sedan Gustaf Retzius Finlands-resa. Vem vet? Med den bristande insyn och transparens som ändå genomsyrar relationen mellan KI och kommittén kan man inte göra annat än spekulera.

Men för att vara tydlig innan jag avslutar så ingen tar mig för en pessimistisk surgubbe: Jag är glad att någonting händer. Men det kunde ju ha hänt mycket tidigare om KI valt att vara mer proaktiv i ärendet. Nu fattas bara att KI ger oss allt annat som kommittén har begärt sedan dag ett. Få se nu, vad var det nu igen? Just det. Hänsyn och respekt för vårt perspektiv.

Men om KI till synes hade vänt i frågan om kvarlevorna skulle det ta ytterligare två år innan de skulle få återvända till Finland.

Kvarlevorna återlämnas till Finland

Under 2023 skedde många saker bakom kulisserna som jag inte kommer att gå in på här. Kommittén försökte att gå vidare med arbetet nu när det stod klart att kvarlevorna skulle återlämnas. Ett utbyte skedde via debattartiklar i tidningen *Syre* 2023, men det var inte särskilt fruktbart. Jag kommer alltså inte att återge detta här.

Svt Utuset följde upp skedet med ett inslag 3 oktober 2023:

Reporter: Arkeologen Juha Ruohonen vid Åbo universitet har studerat alla de kyrkogårdar i Finland där svenska Gustaf Retzius grävde upp kranier och ben för 150 år sen.

Juha Ruohonen: De borde givetvis studeras innan man börjar begrava dem på nytt.

Reporter: Retzius tillhörde den vetenskapliga huvudfåran på slutet av 1800-talet. Genom skallmätning trodde man sig kunna hitta bevis på olika människoraser. Men inga raser hittades.

Juha Ruohonen: Varje individ är märkt med ett nummer som anger varifrån den kommer. Tyvärr har en del ben försvunnit under de 150 år som gått och en del kan ha blandats ihop med andra.

Reporter: Karolinska institutet berättar att det saknas vetenskapliga analyser av kraniernas och benens ursprung. Genom analyser skulle man kunna säkerställa att kvarlevorna begravs i rätt grav.

Juha Ruohonen: En isotopanalys kan till exempel visa vilket område den avlidna kommer från. Det räcker för att man ska veta på vilken kyrkogård utgrävningen skett.

Reporter: Forskaren påminner om att analyserna behövs för att säkra de avlidnas rättssäkerhet.

Juha Ruohonen: Om kranterna överlämnas till staten måste man fatta beslut om dem på statlig nivå.

Reporter: Undervisnings och kulturministeriet i Finland vill inte ge någon intervju. Men under många år har man lovat att noga utreda kvarlevornas ursprung. Än så länge har ministeriet inte meddelat om analyserna ifråga ska utföras.

Den långa väntan på att återlämnandet skulle ske skrev jag en text för nättidningen *DIKKO* som publicerades 10 november 2023:

Det var i början på oktober som SVT Uutiset rapporterade om den goda nyheten: Utrikesdepartementet har påbörjat processen att återlämna de finska kvarlevorna på Karolinska institutet till Finland.

Så efter alla dessa år ska det äntligen ske? Det är nästan svårt att ta till sig. Jag har ju varit aktiv med den här frågan från första början. Vi hade ett möte med KI i slutet av 2018. Sedan dess har det varit en rätt krånglig väg fram till det här beslutet.

Jag hoppades på att det skulle bli en nyhet i majoritetssvenska medier. Det känns ju ändå rätt stort.

Så jag väntade.

Och väntade.

Jag gick till jobbet och jag gick hem från jobbet.

Jag lagade mina matlådor, tvättade min tvätt, städade min lägenhet.

Jag träffade vänner och såg till att komma ut ur lägenheten.

Allt i väntan på att nyheten skulle hinna sprida sig.

Men nej, det var ingenting som hände. Nyheten blev inte en nyhet. Andra nyheter kom i vägen.

Det är som sig bör. Det händer mycket i världen. Det har varit så sedan dag ett. De finska kvarlevorna blev aldrig en stor nyhet i Sverige.

I Finland blev den en nyhet från dag ett. Flera tidningar skrev artiklar och politiker uppmärksammade det hela. En aktivist samlade länkar. Varje vecka kom det några nya länkar på finska.

I Sverige blev det några notiser här och var. En och annan artikel i någon tidskrift. Intresset höll i sig under ett halvår. Sen blev det tyst.

Även nu är det tyst och jag sitter här och väntar.

Utrikesdepartementet har bestämt sig för att lämna tillbaka kvarlevorna men de har inte uttalat sig. Inte gett några intervjuer. Varför?

Jag är faktiskt rätt nyfiken på vad utrikesdepartementet har att säga. Med tanke på den bristande transparensen i hela processen från första början kan jag känna att vi som aktivt drivit på frågan i Sverige borde få en bättre insyn.

Vi behövde konstant påminna KI och andra myndigheter om att vi väntar på svar om återlämningen. Att vi vill veta mer om den pågående processen.

Ibland fick jag och andra in någon debattartikel om de finska kvarlevorna. Det var nödvändig eftersom annars skulle frågan glömmas bort. Att mejla myndigheter ger inte särskilt goda resultat.

Lika ofta kände KI sig nödgade att besvara oss. De ställde sig alltid i försvarsställning. I deras värld har de alltid gjort rätt.

Under hela perioden från 2018 fram till idag har det varit tydligt att sverigefinska frågor är marginella. Så också de finska kvarlevorna.

Jag tänker inte sitta här och spekulera i varför redaktionerna på majoritetssvenska tidningar tycker att det är en marginell fråga. Jag noterar helt enkelt att det är så och sen får jag väl skrika här i mitt hörn tills vidare.

Allt i väntan på att de finska kvarlevorna återlämnas.

Så äntligen, under 2024, stod det klart att återlämningen, tillsammans med en ceremoniell återbegravning, skulle ske samma år. Det framgår i nyhetsrapportering hos SVT uutiset från 18 april 2024.

När jag skriver på denna text har det gått mer än ett år sedan jag möttes av nyheten att de kvarlevor jag och många andra kämpat för att få återlämnade till Finland äntligen skulle tillbaka. Jag följde rapporteringen från ceremonin i Finland via svenska nyhetsmedier och sociala medier. Jag var, likt andra i kommittén, officiellt inte inbjuden till ceremonin. En av våra medlemmar i kommittén var det i egenskap att ha en nära koppling till kvarlevorna som släkting. Trots att denna ceremoni var tänkt som ett avslut för hela processen kändes det inte som något avslut.

Många saker finns att säga för att summera hela återlämningsprocessen. Vad jag menar med detta är allt som skedde från mötet med KI i december 2018 till dess att kvarlevorna återvände till Finland 2024. Min första tanke är just hur lite, om ens obefintligt, vi i kommittén inkluderades i själva arbetet med återlämnandet. Man kunde ha bjudit in oss till möten eller andra formaliteter. Istället behandlades vi som något obekvämt bihang. Åtminstone kändes det oftast så i de mejlkonversationer mellan kommittén och KI som finns från den här perioden.

En annan sak som ständigt gnager i mina tankar är bristen

på transparens. Detta återgår till mejlkonversationerna och även här kände jag ibland att kommittén var något obekvämt och jobbigt för KI att hantera trots att vi många gånger gav dem gott om tid att svara. Maktförhållandet mellan kommittén och KI blev ständigt kännbar i detta.

I debatt och forskning om återlämning pratas det oftast om dialog mellan olika parter. Tanken är god men bygger på en idealiserad bild av hur dialog och kommunikation mellan två parter kan se ut. Under perioden 2018–2024 blev det tydligt för mig att det alltid är viktigt att inte enbart fastna i detta dialogspår. Särskilt om man tillhör en kravställande part. Maktrelationen mellan kommittén och KI var ojämn. Den låg till fördel för KI. Att föra ut och synliggöra processen för en bredare allmänhet blev för mig en viktig del i processen. Detta innebar dels att finnas till för journalister som önskade intervjua oss inom kommittén, dels att piska upp stämningen så att frågan inte dog ut.

Jag menar med det senare att jag många gånger skrev texter som återfinns ovan som ett sätt att åter ta upp frågan på agendan. Den skulle inte begravas med tystnad från KI och kommitténs håll. Kanske bör strategin vara så även i andra frågor. Om dialogen sker bakom stängda dörrar (eller mejlkonversationer) kommer ingen utomstående veta vad som pågår. Kritiken mot återlämning är att man eventuellt begraver historien och då kan kravställare lika gärna se till att använda de medel som står till buds för att synliggöra maktrelationer och historia för en bredare allmänhet.

Det kanske låter cyniskt att resonera på det här sättet, men tyvärr verkar det vara så man måste göra. Om det fanns större transparens från KI:s sida och en vilja att inkludera kommitténs medlemmar i processen hade jag inte känt mig nödgad att skriva de saker jag skrev under den här perioden. Eller jo, jag hade nog fortsatt skriva om återlämningsfrågor men jag hade inte riktat min ilska på det sätt som jag gjort. Men ångrar jag att jag gjorde det? Nej, det var ett val som gjordes där och då. Det var behövligt utifrån den position jag själv hade som medlem i kommittén och sverigefinsk etnolog.

Så vad innebär allt detta inför framtiden? I och med att jag skrivit dessa två essäer om återlämning har jag avslutat ett kapitel kring de finska kvarlevorna som KI återlämnade till Finland efter mycket om och men. Det betyder inte att jag kommer att vara tyst i frågor som rör återlämning. Frågan om vem som äger historien, kulturarvet och mänskliga kvarlevor fortsätter att vara en fråga både inom forskarvärlden och för allmänheten. Den obekväma historien finns fortfarande kvar. Av den anledningen måste vi fortsätta arbetet.

Källförteckning

Arnstad, Henrik. "Låt totempålen vara kvar". *Expressen*. 5 december 1991

Beckman, Stellan. "När döda människor blir ett svenskt kulturarv". *Fjärde Världen*. Nr 1-2, 2021, s 14-15.

Beckman, Stellan. De finska kvarlevorna ska äntligen tillbaka. *Dikko*. 26 oktober 2021.

Beckman, Stellan. Vem äger historien? *Fjärde Världen* 1-2 2022.

Beckman, Stellan. Med hänsyn och respekt för kravställarens perspektiv. *Dikko*. 11 november 2022.

Beckman, Stellan. I väntan på att de finska kvarlevorna återlämnas. *Dikko*. 10 november 2023.

Berggren, Åsa. 2005. Repatriering på gott och ont: debatt om utlämning av benmaterial. *Fornvännen*. Sidan 281-283.

Björklund, Anders. 2016. *Hövdingens totempåle*.

Björkman, Jenny. Vålnadstvisten - ska de döda begravas eller studeras? *Forskning och framsteg*. 1 mars 2009.

Blåfield, Johanna. President Niinistö skyndar på återlämning av finska kranier från 1800-talet. *Svt uutiset*. 4 juli 2019.

Dahlström, Lucas. *Yle*. Finland ska be om att få tillbaka gamla kvarlevor från Sverige under våren - de finska kraniererna har lett till en infekterad debatt: "kropparna ska återbördas". 1 April 2022.

Eng, Staffan. Beforska eller begrava? *Populär arkeologi*. Nr 1, 2020.

Gert, Carl Johan. "Hjälp Haislaindianerna att få hem sin totempåle". *Fjärde Världen*, nr 1, 2003. Sidan 24

Hume, Stephen. Return of the spirit pole. *The Vancouver Sun*. 5 juni 2000.

Iregren, Elisabeth; Hedelin, Helena Schramm. 2010. Vi behöver tydliga regler för bevaring/återbegravning av mänskliga lämningar. *Fornvännen*. Sidan 54-60

Kommittén för återlämnandet av finska kvarlevor. Önskan om repatriering av finska kvarlevor. 9 december 2018. Brev.

Kommittén för återlämnande av finska kvarlevor. KI kan inte förneka den rasbiologiska historien. *Dagens ETC*. 25 mars 2019.

Kommittén för återlämnande av finska kvarlevor. Karolinska institutet fortsätter att begå övergrepp i kolonialismens namn. *Altinget*. 20 april 2022.

Kommittén för återlämnande av finska kvarlevor. Insändare: Karolinska institutet måste ta ansvar för de stulna finska kvarlevorna. *Hufvudstadsbladet*. 4 oktober 2022.

Laskar, Pia. 2017. "Den finska rasen och görandet av svenskar". Tobias Hübinette (red.) *Ras och vithet. Svenska rasrelationer i går och i dag*. Sidan 85-95

Lindberg, Christer. "Vad händer egentligen på museerna?". *Kvartal*. 18 december 2016.

Lindgren, Håkan. "Vem äger egentligen kulturarvet?". *Respons* 2017.

Östlund, Helena. kvarlevor skapar huvudbry för universiteten. *Tidningen Curie*. 19 oktober 2017.

Mejlkonversationer mellan kommittén för återlämnande av finska kvarlevor och Karolinska institutets representanter perioder 2018-2024.

Nisula, Katri; Laitinen, Merja. Finland förbereder överlämningsanhållan till KI och de så kallade pälkäneskallarna. *Sveriges radio finska*. 17 oktober 2021.

Nordgren, Richard. De har inte gett upp om återlämningen av finska kvarlevor – trots att inget händer. *Hufvudstadsbladet*. 23 september 2022.

Ottersen, Ole Petter; Åhrén, Eva. [Svar på kommittén för återlämnande av finska kvarlevors skrivelse Dnr: 2-7418/2018.

Ottersen, Ole Petter; Åhrén, Eva; Helgesson, Gert. Karolinska institutet: Vi tar vårt historiska arv på allvar. *ETC*. 20 juli 2021.

Ottersen, Ole Petter. Replik: ”Karolinska institutet välkomnar debatt och kritik”. *Altinget*. 25 april 2022.

Ottersen, Ole Petter. De finska kvarlevorna: Det är dags att komma till avslut. Blogginlägg KI:s hemsida. 25 oktober 2022.

Paaer, Sanna Auramo; Sseruwagi, Jonathan. Aktivistgrupp kräver återlämning av finska kranier. *Svt Utiset*. 19 december 2018.

Persson, Henrik. Totempålen lämnas tillbaka. *Fjärde Världen*. nr 2, 1994

Retzius, Gustaf. ”Till kännedom om de finska folkstammarnas raskarakter. Bidrag samlade af Christian Lovén, Erik Nordenson och Gustaf Retzius”. *Tidskrift för antropologi och kulturhistoria* utgiven av *Antropologiska sällskapet i Stockholm*. Band 1. Andra häftet. 1876. Nr 9.

Retzius, Gustaf. 1879. *Finska kranier jämte några natur- och litteratur-studier inom andra områden af finsk antropologi*.

Retzius, Gustaf. 1881. *Finland i Nordiska museet. Några bidrag till kännedomen om finnarnas gamla odling.*

Riksantikvarieämbetet. *Riktlinjer för repatriering.* 2020.

Sandmark, Björn; Ljungberg, Ann-Marie. 2016. *Paracastextilierna* i Göteborg.

STRÄVA - studenter för en rättvis vård och akademi,

Läkare mot rasism, Decolonizing global Health, Kommittén för återlämnande av finska kvarlevor. Karolinska Institutets skallsamling måste återlämnas till folken. *ETC.* 13 juli 2021.

SVT uutiset nyhetssändning. 7 november 2022.

SVT uutiset nyhetssändning. 3 oktober 2023.

Uddenberg, Nils. 2019. *Skallmätaren.* Gustaf Retzius - hyllad och hatad.

Åhrén, Eva; Josephson, Maria. Insändare: Karolinska institutet kan inte förbigå centrala finska myndigheter. *Hufvudstadsbladet.* 27 september 2022.